

Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: : 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Dindarlık ve Ahlaki Olgunluk: Almanyalı Türk Diaspora Gençleri Üzerinde Nicel Bir Araştırma

Religiousness and Moral Maturity: A Quantitative Research on Turkish Diaspora Youth in Germany

Nurten KIMTER

Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Çanakkale, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology

Çanakkale, Turkey

nurtenkimter@comu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-5736-7191

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29238/tbd.2007.46592>

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.09.2020

Yayın Tarihi / Published: 25 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2020

Cilt / Volume: 29

Sayfa / Pages: 1-36

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

Dindarlık ve Ahlaki Olgunluk: Almanyalı Türk Diaspora Gençleri Üzerinde Nicel Bir Araştırma¹

Öz: Çağımızda bilimsel ve teknolojik gelişmelere, sosyal ve siyasi değişmelere paralel olarak tüm dünyada dini ve ahlaki değerlerde bir yozlaşmanın, ahlaki bir çürümenin olduğu görülmektedir. Zira içinde yaşadığımız dünyaya göz attığımızda, savaş, şiddet, terör, sosyal adaletsizlik, sömürgecilik, açlık, yoksulluk, çevre felaketleri vb. gibi pek çok ahlak probleminin var olduğu gözlenmektedir. Diğer taraftan sevgi, saygı, şefkat, hoşgörü, affedicilik, alçak gönüllülük, dürüstlük, vefa vb. gibi dini ve ahlaki değerlerden ziyade hazzcılık, kibir, bencillik, rekabet vb. gibi modernitenin değerlerinin daha fazla pirim kazandığı, bireyin ve toplumun hayatına hakim olmaya başladığı görülmektedir. Oysa tüm dinlerin nihai amacı müntesiplerinin evrensel dini ve ahlaki değerlerle bezenmiş kişilik yapıları geliştirmelerini sağlamaktır. Bununla birlikte dinin birey ve toplum hayatında yaşanma biçimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan dindarlık, özelde bireyden bireye genelde ise toplumdaki topluma değişebilen ve çeşitli psiko-sosyal ve kültürel faktörlerin etkisiyle de farklılaşabilen bir yapıya sahiptir.

Bu bağlamda Almanyalı Türk Diaspora Gençlerinin dinsel yaşantı biçimleri ile ahlaki olgunluk düzeyleri ve bu iki değişken arasındaki ilişki incelenmeye değer bir konu olarak görülmüştür. Bu amaçla araştırmada Almanya’da yaşayan Müslüman –Türk azınlığa ait gençler evren olarak kabul edilmiş ve Türk diasporasının yoğun olarak yaşadığı bölgelerden gönüllülük esaslı gözetilerek ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 194 genç araştırmanın örneklemini teşkil etmiştir. Araştırmada çok boyutlu dindarlık ölçeği, geliştirdiği ahlaki olgunluk ölçeği kullanılmıştır. Anket tekniğinden yararlanılarak gerçekleştirilen bu korelasyonel türdeki nicel araştırma sonucunda, değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde bir takım ilişkiler ve farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Dindarlık, Ahlaki Olgunluk, Almanyalı Diaspora Türk Gençleri

Religiousness and Moral Maturity: A Quantitative Research on Turkish Diaspora Youth in Germany

Abstract: In our era, it can be clearly seen that the religious and moral values are corrupted in all over the world, including a moral rottenness in parallel with scientific & technological advancement, and social & political changes. Yet, taking a glance on the world we live, many moral problems like war, violence, terrorism, social injustice, colonialism, starvation, poverty, environmental disasters, etc. exist. On the other hand, it can also be seen that hedonism, arrogance, selfism, rivalry, rather than religious and moral values like love, respect, compassion, toleration, forgiveness, humbleness, honesty, loyalty, etc. are more appreciated as the values of modernism, thus starting to conquer not only the lives of individuals, but also the community. However, the ultimate aim of each and every religion is to ensure that the followers develop their personalities as embellished with global religious and moral values. Additionally, the religiousness, emerging as a result of the manner the religion is experienced within individual and community lives, possesses a structure that subjectively changes from individual to individual, while objectively changing from society to society, and which can also differentiate due to the effects of psychosocial and cultural factors.

Within this context, the religious life styles and moral maturity levels of Turkish Diaspora Youth in Germany, including the relation between these two variables, are considered as a subject matter that is worth studying. With this object in mind, the youth within Muslim – Turkish minority living in Germany are recognized as the universe in this study, and 194 young men & women, selected via random sampling method based on voluntariness from the areas occupied by mostly Turkish diaspora. The multidimensional religiousness scale, and the moral maturity scale have been used in the study. At the end of this correlational & quantitative study carried out utilizing the

¹This paper was presented as an oral presentation at the 2nd International Congress on Social Sciences (INCSOS), Quds /2018.

questionnaire technique, certain statistically significant relations and differences were detected between the variables.

Keywords: Religion, Religiousness, Moral Maturity, Diaspora Turkish Youth In Germany

GİRİŞ

Sanayileşmeden Nazi dönemine kadar Polonya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Doğu Almanya'dan ve Polonya'dan kaçan milyonlarca mülteci Almanya'nın işgücü açığını kapatmaya çalışmıştır. Alman hükümeti 1955 yılında ilk kez bir Akdeniz ülkesi ile yani İtalya ile işgücü göç antlaşması yapmış, 1961 yılından itibaren ise İtalya ile birlikte Yunanistan, İspanya ve Türkiye gibi diğer Akdeniz ülkeleri ile de işgücü antlaşması imzalayarak aktif bir şekilde işgücü alımına geçmiştir. 1960'lı yılların başlarından itibaren Türkiye'den gelen işgücü göçü gerek daha nitelikli olmaları, gerekse daha yüksek eğitilmiş olmalarından dolayı kısa sürede sayıca İtalyan göçmen nüfusunu geçmiştir. Özellikle 1980'li yılların sonlarından itibaren Türkiye'den kaçan politik mülteciler sayesinde Almanya'daki Türklerin sayısı hızla artmıştır. Alman hükümeti 1973 yılında patlak veren petrol krizi ile her ne kadar dışardan gelen işgücü göçüne bir takım sınırlamalar getirmeye çalışsa da aile birleşimi ve yeni doğumlarla Türk nüfus sürekli artmıştır. 1993 yılında 1.800.000 civarındaki Türk nüfusu Almanya'daki en büyük Müslüman etnik grubu oluşturmuştur. Esasen Almanya'da yabancılar deyince ilk akla gelen Türkler'dir.² "Zensus 2011" adlı araştırma verilerine göre Almanya'da 6,2 milyon yabancı bulunduğu ve 1,5 milyonluk nüfusuyla Türk göçmenlerin, toplam göçmen nüfusun % 24,4'ünü teşkil ederek birinci sırada yer aldığı ileri sürülmektedir.³ Avrupalı Türkler çok önemli bir kültür ögesi olan dinlerini, dini inanç ve ibadetlerle ilgili bilgilerini aile, kendi kurmuş oldukları eğitim kurumları ve cami merkezli dini organizasyonlar sayesinde öğrenmektedirler. Kültürün en güçlü damarı din olduğu için, Avrupalı Türklerde özellikle gençlerde din merkezli bir değişim, dönüşüm dikkat çekmektedir. Bu anlamda pek çok Türk esasen dine yatkın olduğundan ya da dindar ruhlu olduğundan değil, kültürel erozyona direnç göstermek amacıyla doğal olarak kendilerini dini bir organizasyonun içerisinde bulmaktadırlar.⁴ Çünkü bir kültür erozyonuna maruz kalma ve kimliklerini yitirme korkusu, söz konusu Avrupalı Türklerde daha ziyade dinlerini ve kimlik ve karakter yapılarını muhafaza etme tepkisi biçiminde ortaya çıkmaktadır.⁵

Çağımızda bilimsel ve teknolojik gelişmelere, sosyal ve siyasi değişimlere paralel olarak tüm dünyada dini ve ahlaki değerlerde bir yozlaşmanın, ahlaki bir çürümenin olduğu görülmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerden ve toplumsal değişimlerden şüphesiz en çok ve en çabuk etkilenen kesim gençler olmaktadır. Günümüzde pek çok insanın çok fazla önemsemediği, hatta neredeyse unuttuğu sevgi, şefkat, hoşgörü, affedicilik, alçakgönüllülük, vefa, doğruluk, yardımlaşma vb. gibi ahlaki faziletlerle ulaşma, haksızlık, hırsızlık, şiddet, bencillik, kibir, haset vb. gibi ahlaki zaafardan kaçınma ancak tüm dinlerin sunduğu genel ahlak ilkelerinin tekrar hayata hakim kılınması ile mümkün görülmektedir.

Aslında bilim ve teknoloji çağını yaşayan günümüz insanının her zamankinden daha çok ahlaka ihtiyacı olduğu söylenebilir. Çünkü ABD'li sosyal bilimci Fukuyama'nın da ifade ettiği gibi bilim ve teknolojiye ilerlemeye paralel olarak ahlaki anlamda da insanların ve toplumların gelişmesi şarttır. Aksi durumda ahlaki anlamda gelişme olmaksızın gelişen bilim teknoloji insanlık için bir tehlikedir. Zira ahlaki anlamda geride olan ve ahlaktan uzak olan insanlar, teknolojiyi kötü amaçlar için kullanarak kendilerine,

² Kadir Canatan, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 21-23).

³ Zensus (2011). https://www.zensus2011.de/EN/Home/home_node.html adresinden 15.09.2020 tarihinde erişilmiştir.

⁴ Aliye Çınar, *Avrupa'da Türk Gençliğinin Kültür Yapılanması* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2017), 110.

⁵ Nilüfer Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Türkler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 85 vd).

içinde yaşadıkları topluma ve dünyaya büyük zararlar verebilmektedirler.⁶ Zaten tüm dinlerin, eğitim ve hukuk sistemlerinin nihai amacı toplumdaki bireylerin evrensel dini ve ahlaki değerlerle bezenmiş kişilik yapıları geliştirmelerini sağlamaktır. Çünkü ahlâkî değerler, manevi değerlerin en ileri düzeyi olarak kabul edilir. Bütün dinlerin her biri ise genellikle aynı zamanda birer ahlak sistemi olarak görülür.⁷

Arapça borç, itaat, yol, millet, mükafat, ceza, hal, gidiş, hesap, saltanat, hüküm, tedbir vb. gibi anlamlara gelen⁸ din kelimesinin karşılığı olarak Batıda 'religion' kelimesi kullanılmaktadır. Latince 'religare' kökünden gelen 'religion' kelime olarak ek, bağ, bağlanma gibi anlamlara gelmekte olup kök anlamının terim anlamıyla da ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü tarihte görülen bütün dinlerin esasında, insanların kutsal bildikleri şeylerle ilişki kurmaları ve onlara bağlanmaları hususu vardır.⁹ Terim anlamıyla din, içinde inanç, ibadet ve kurallarından oluşan ilahi kaynaklı bir sistem olarak tanımlanabilir.

Arapça kökenli olan "din" kelimesinin sonuna Farsça "dar" ekinin eklenmesiyle meydana gelmiş olan "dindar" sözcüğü; sözlükte, "*dini inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimse*" anlamına gelmektedir. Dindarlık kavramı ise; "*dindar olma hali*" "*dindar olma durumu*" şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰ Dinî inanç, duygu, düşünce, tutum ve davranışlar temelinde oluşan dinsel yaşantı biçimi ya da dindarlık genelde toplumdan topluma özelde ise bireyden bireye değişebilen çeşitli psiko-sosyal ve kültürel faktörlerin etkisiyle de farklılaşabilen karmaşık bir yapıya sahiptir.¹¹ İbadet ya da tapınma, bir din ve ona inananlar açısından son derece önemlidir. Zira ibadetler ya da tapınma olmaksızın bir dinin ve yaşanan bir dindarlığın varlığını sürdürebilmesi imkansızdır.¹²

İngilizce ve Almanca ahlak kelimesinin karşılığı olarak Yunanca kökenli 'morality-moral' kelimeleri kullanılmaktadır. Türkçe'de tekil anlamda kullanılan ahlak kelimesi Arapça 'hulk' ya da 'hılk' kelimelerinden türetilmiş olup birincisi yaratılış (fitrat) ve insanın yaratılış ve ruh özelliklerinin tümünü ifade eden 'huylar, karakterler, alışkanlıklar' anlamına gelirken ikincisi 'yaratılmış' veya 'yaratıklar' başka bir ifadeyle halk veya toplum manasına gelmektedir.¹³ Terim anlamıyla insanın yaratılışından gelen ve ruhuna yerleşen alışkanlıklar bütünü olan ahlak, toplum içerisinde yaşanarak kazanılan iyi veya kötü huylardır. Başka bir deyişle ahlak, insanların iyiliğini ve mutluluğunu hedef alan kuralların hayata geçirilmesi ile kazanılan iyi ve güzel davranışlara denilmektedir.¹⁴ Ahlâk, sürekli yapılageldiği için insanda alışkanlık haline gelmiş olan, zorlanmadan davranışa dönüştürebilen huylar bütünüdür. Eğer bu huylar iyi ise, birey "iyi ahlaklı", kötü ise "kötü ahlaklı" birisi olarak isimlendirilmektedir. Başka bir deyişle ahlaksız insan olmayıp iyi ya da kötü ahlaklı insan mevcuttur. Bireyin iyi ya da kötü ahlaklı olmasında ise aldığı eğitimin, sosyal çevrenin ve bilhassa da dinî duyarlılığının etkisi büyük olmaktadır.¹⁵ Önceleri felsefenin ve dinin konusu olan ahlak daha sonra sosyoloji ve psikoloji ilimlerinin de birer konusu haline gelmiştir. Sosyolojik açıdan ahlak, insan topluluklarınca zaman içerisinde benimsenen, bireylerin birbirleriyle ve diğer insanlarla ilişkilerini düzenleyen kurallar, ilkeler ve inançlar bütünüdür.¹⁶ İnsanda ahlakın varlığı bir tür tabiat kanunu

⁶ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan* .çev. Zülfü Dicleli (İstanbul: Gün Yay., 2.basım,1999), 391.

⁷ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, (İstanbul: Ötüken Yay., 2000), 19.

⁸ Bekir Topaloğlu & Hayrettin Karaman, *Yeni Kamus* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1989),112.

⁹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2.basım, 1972),33.

¹⁰ Zeynel Ahmet Öztürk, *İlköğretim Öğrencilerinde (4., 5., 6., 7 ve 8. Sınıflar) Dindarlık İle Kaygı Arasındaki İlişki*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

¹¹ Ünver Günay, "Dindarlığın Sosyolojisi," (Ed. Enver Günay ve Celalettin Çelik). *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, (Adana: Karahan Kitabevi, 2006),50-54.

¹² Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*(Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 177.

¹³ Ali Seyyar, *Ahlak Terimleri: Ansiklopedik Sözlük*, (İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2003), 11.

¹⁴ Ahmet Nedim Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, (Ankara: MEB Yayınevi., 2009), 9.

¹⁵ Enver Uysal, "Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler," *UÜİFD*, 14(1), 2005,43.

¹⁶ Mehmet Zeki Aydın, "Ailede Ahlak Eğitimi," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), Aralık-2003, 126.

gibidir. Zira suyun olduğu yerde nasıl hayat varsa insanın olduğu yerde de ahlak vardır. İnsanların görevi, bu ahlakı geliştirip mükemmelleştirmektir.¹⁷ Psikolojik açıdan ahlak ise, “kişinin davranışlarına yön ve şekil veren, inançları, tutumları, huyları, duyguları, melekeleri ve bunların sonucu ortaya çıkan, kişinin iyi veya kötü olarak nitelenebilecek davranışlarının bütünüdür ifade etmektedir.¹⁸

Tarih boyunca ahlakî değişik şekillerde temellendirenler olmuştur. Ahlak teorilerini genel anlamda dinî ve din dışı ahlak teorileri olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Ahlakî din dışı temellendiren filozoflardan bazıları ahlakın temelinde akıl, bazıları sezgi, bazıları da duygu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı düşünürler ise din dışı ahlak teorilerine değişik yönlerden itirazlarda bulunmuşlar ve ahlakî din ile temellendirmeye çalışmışlardır.¹⁹ Batıda ahlakla ilgili çalışmalarda ünlü ahlak kuramcısı Lawrence Kohlberg’in geliştirdiği ahlakî yargı gelişimi düzeyi ve evrelerinin aynı zamanda ahlakî olgunluk düzeyleri olarak değerlendirildiği görülmektedir²⁰ Ahlakî olgunluk, insanın ulaşabileceği ahlakî gelişimin en üst seviyesi olarak kabul edilmekte ve her insanın bu son aşamaya gelişini hızlandıracak bir temel modelin (prototipin) oluşturulması gerekmektedir. Başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere Mevlana, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal gibi kültürümüzde bu temel modelle (prototiple) ilgili birçok örnek bulunmaktadır.²¹

Kohlberg, Piaget’nin bilişsel ahlak gelişimi kuramını esas alarak geliştirdiği ahlakî yargı gelişimi kuramıyla, ahlak psikolojisi araştırmalarında yeni bir çığır açmış ve ahlak konusunun araştırılmasında çok önemli bir yöntem oluşturmuştur.²² Bununla birlikte ahlakî olgunluk ile ahlakî yargı birbirine yakın anlamları çağrışırsa da birbirleriyle tamamen aynı olmayan kavramlardır. Şöyle ki ahlakî yargı, bir olayın doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında hüküm verme, ahlakî bir ikilem karşısında bir yönde karar vermeyi gerektiren zihinsel bir işlem iken, ahlakî olgunluk bir bireyin, toplumun ahlak ilkelerine göre davranışta bulunması düzeyidir.²³ Ahlakî olgunluk, bir kimsenin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarındaki her türlü ahlak dışılığı vicdanında hissetmesini sağlayan, dolayısıyla duygu, düşünce ve davranış olmak üzere üç boyutu olan mükemmellik durumunu ifade etmektedir.²⁴

Ahlakî olgunluğa ancak ahlakî gelişim süreci sonunda ulaşır. Ahlakî gelişim sürecinde ise, biyolojik, psikolojik ve sosyal olmak üzere birçok faktörün etkisi söz konusudur. Bireyin ahlakî gelişiminde etkili olan bu faktörlerin, aynı zamanda onun ahlakî olgunluk düzeyini de etkileyen ve belirleyen faktörler olduğu söylenebilir.²⁵

¹⁷ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995), 20.

¹⁸ Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi, 126.

¹⁹ Recep Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 140-142.

²⁰ Anne Colby & Lawrence Kohlberg, *The Measurement of Moral Judgement*, Vol.I: Theoretical Foundations and Research Validation, (New York: Cambridge University Press, 1987); Peter, M. Nardi & Richard N. Tsujimoto, “The Relationship of Moral Maturity and Ethical Attitude,” *Journal of Personality*, 47(2), 1970, 365-369; Marc Hauser & Others, “A Dissociation Between Moral Judgements and Justifications”, *Mind & Language*, 22(1), Blackwell Publishing, 2007, 1-3; Jeanne Nidich, Rendi & Others, “Moral Development and Natural Law,” *Journal of Social Behavior and Personality*, 17, 2005, 139.

²¹ Hakan Sarıçam vd, “Ergenlerde İnsani Değerler ve Ahlakî Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi,” *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 2014, 1329.

²² Reed, D. C. & Stoermer, R. M., “Towards An Integrated Model of Moral Functioning: An Overview of the Special Issue,” *Journal of Moral Education*, 37(3), 417-428; Turiel, E., “Foreword,” *Journal of Moral Education*, 37(3), 2008, 279- 288.

²³ Mustafa Şengün, & Mevlüt Kaya, “ Ahlakî Olgunluk Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *OMÜİFD*, 24-25, 2007, 51-64.

²⁴ Lickona, T, E., *Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility* (New York: Bantam Books, 1991), 51.

²⁵ Özer Yenen, “Ahlak mı? Etik mi? Modernite mi? Medeniyet mi?,” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 2011, 71-79.

Din ve ahlak kavramlarının birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde bulundukları hatta birbirlerini tamamladıkları söylenebilir. Zira din insana, diğer insanlarla Allah ve toplum ile, hatta insanın ilişkiye girdiği canlı cansız tüm canlılarla yani tabiatla olan ilişkilerini düzenler. Bu nedenle esasında dinlerin her birisinin aynı zamanda birer ahlak sistemi olduğu ve evrensel bir takım ahlak ilkelerini içerdikleri söylenebilir. Bu anlamda dinen yasak olan bir takım fiillerin ahlaken de kötü olarak nitelendirildiği bilinmektedir. Zira içeriğinde dinî öğeler ve dinin yaptırım gücü bulunmayan bir ahlak eğitiminin, bireylerin karakterinde kalıcı izler bırakması ve davranışlarında belirleyici olması mümkün değildir.²⁶

İslam'ın öngördüğü ahlaki terakkinin ulaşacağı son nokta, 'insanın çıkar kaygılarının olmayacağı hatta cennet ümidi ve cehennem korkusundan da öte tüm niyetlerinin ve davranışlarının Allah rızasına uygun düşüp düşmeyeceğine göre değerlendirilmesidir.'²⁷ Bu bağlamda Almanya'da yaşayan Türk azınlığa ait gençlerin dinsel yaşantı biçimleri ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılması önemli görülmüş ve incelenmeye değer bulunmuştur.

2. ARAŞTIRMA ve YÖNTEM

2.1. Amaç ve Yöntem: Bu çalışmada, Almanya'daki Türk azınlığa ait Müslüman gençlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin dindarlık ve diğer bazı değişkenler açısından incelenmesi hedeflenmektedir. Tarama yöntemi ve anket tekniği ile gerçekleştirilen bu araştırma, korelasyonel türden nicel bir çalışmadır.

2.2. Evren, Örneklem ve Ölçme Araçları: Çalışmada Almanya'da yaşayan Türk azınlığa ait Müslüman gençler evren olarak kabul edilmiş ve bu evrenden Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim yerlerinden tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 194 genç de çalışmanın örneklemini oluşturmıştır.

Araştırmada veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Dindarlık Ölçeği ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formunda okul türü, sınıf, cinsiyet, yaş, gelir durumu, yaşanan yerleşim yeri, öznel dindarlık algısı vb. gibi değişkenlerden oluşmaktadır. Araştırmada çok boyutlu dindarlık ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu Dindarlık Ölçeği'nin esası, 1995 yılında Veysel Uysal tarafından geliştirilen "İslamî Dindarlık Ölçeği'ne (Islamic Religiosity Scale) dayanmaktadır.²⁸ Likert formatında düzenlenmiş olan 25 maddelik Dindarlık Ölçeği'ndeki yüksek puanlar dindarlık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bizim çalışma verilerimiz üzerinden ölçekle ilgili yapılan analizler sonucunda ölçek maddelerinin bilgi, inanç ve ibadet olmak üzere 3 boyut altında toplandığı ($KMO=.93$; $X^2=3382.22$; $sd=276$ ve $p=.000$; Cronbach Alpha=.96), güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olduğu tespit edilmiştir. 25-100 arası puan alınabilen dindarlık ölçeğinden örneklemin toplam puan ortalamasının 84.36 olduğu dolayısıyla dindarlık seviyelerinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ahlaki olgunluğu ölçmek için Şengün ve Kaya'nın 2007 yılında geliştirmiş oldukları Ahlaki Olgunluk Ölçeği kullanılmıştır. 66 maddeden oluşan likert tipinde Ahlaki Olgunluk Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlik çalışması uygulamaları Samsun il merkezindeki 830 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ahlaki Olgunluk Ölçeği'nin güvenilir olup olmadığına test-tekrar test, test-yarı test ve Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları bulunarak bakılmıştır. Ahlakî Olgunluk Ölçeği'nin netice itibarıyla ahlakla ilgili çalışmalarda kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu görülmüştür.²⁹

²⁶ Enver Uysal, "Dindarlığın Ahlakî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler," *UÜİFD*, 14(1), 2005, 45.

²⁷ Mustafa Çağrıca, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, (İstanbul: DEM Yayınları, 2012), 36; Hud 11/112; Şuara 26/15; İnsan 76/8-9.

²⁸ Veysel Uysal, "İslamî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma," *İslamî Araştırmalar*, 8 (3-4), Ankara, 1995, 263-271.

²⁹ Şengün & Kaya, "Ahlakî Olgunluk Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, 51-64.

Bizim araştırma verilerimiz üzerinden yapılan analizler sonucunda da orijinaline uygun olarak tek boyutlu olarak ortaya çıkan ölçeğin, toplam varyansın %34'ünü açıklayan güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olduğu tespit edilmiştir (KMO=.88; $X^2=6247.42$; $sd=2145$ ve $p= .000$; Cronbach Alpha; .964). Minimum 66 ve maksimum 330 puan alınabilen ahlaki olgunluk ölçeğinden örneklemin toplam puan ortalamasının 266.93 olduğu dolayısıyla katılımcıların ahlaki olgunluk düzeylerinin epey yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırmada kullanılacak ölçme araçları vasıtasıyla elde edilecek ham verilerin hem girilmesinde hem de farklı istatistiksel tekniklerle analiz edilmesinde SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde kullanılan istatistiksel işlemler, seçilen ölçek tipleri ve araştırma hipotezleri dikkate alınarak seçilmiştir. Veriler analiz edilirken frekans dağılımı, aritmetik ortalama, t-testi, korelasyon vb. tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmamız, seçilen örneklem grubu, ölçme araçları, kullanılan istatistikî tekniklerle ve araştırmanın yapıldığı zaman dilimi ile sınırlıdır.

2.3. Araştırmanın Hipotezleri: Araştırmanın amacına uygun olarak şu hipotezlerin test edilmesi düşünülmektedir:

Hipotez 1. Genel olarak Almanya'da yaşayan Türk azınlığa ait olan Müslüman gençlerin dindarlık ve ahlaki olgunluk düzeyleri yüksek olacaktır.

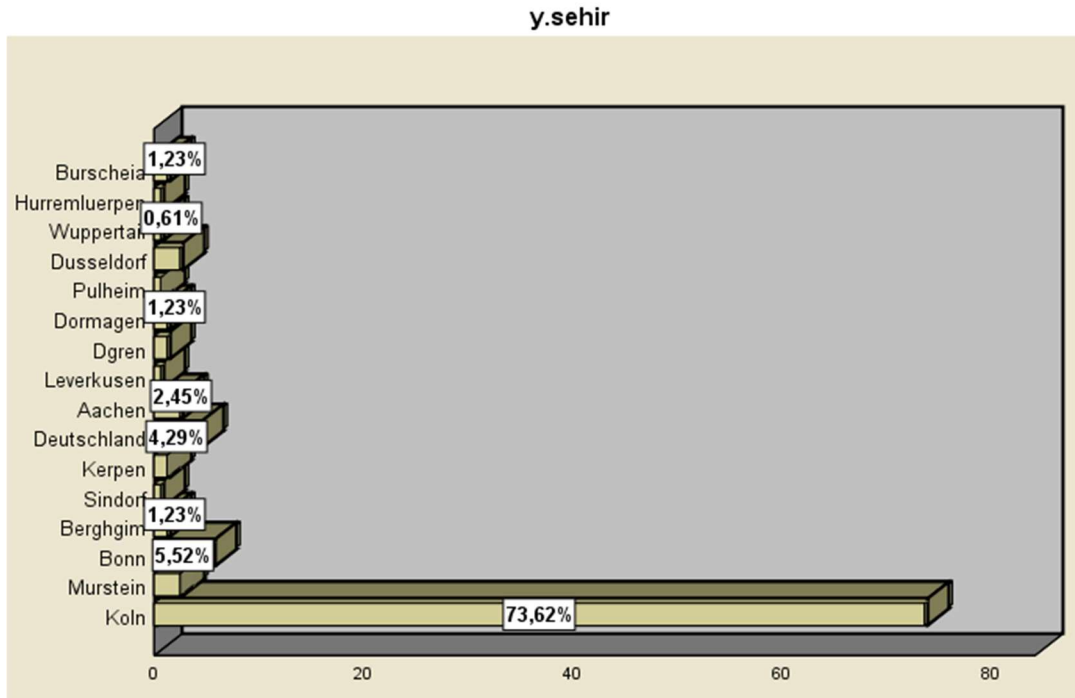
Hipotez 2. Cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, ikamet edilen yerleşim yeri vb. gibi sosyo-demografik ve kültürel değişkenlerle ahlaki olgunluk düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde farklılıklar olacaktır.

Hipotez 3. Din eğitimi almış olan ve dinî içerikli yayınları okuyan ve izleyen gençlerin ahlaki olgunluk düzeyleri daha yüksek olacaktır.

Hipotez 4. Dindarlık, dindarlığın boyutları, öznel dindarlık algısı ve öznel aile dindarlığı ile ahlaki olgunluk arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde ilişkiler olacaktır.

3.BULGULAR

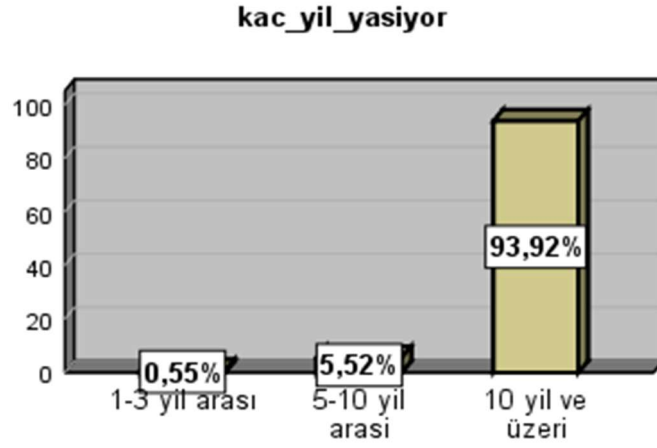
3.1. Örneklemin Sosyo-Demografik ve Kültürel Özelliklerine Göre Dağılımı

Şekil 1.

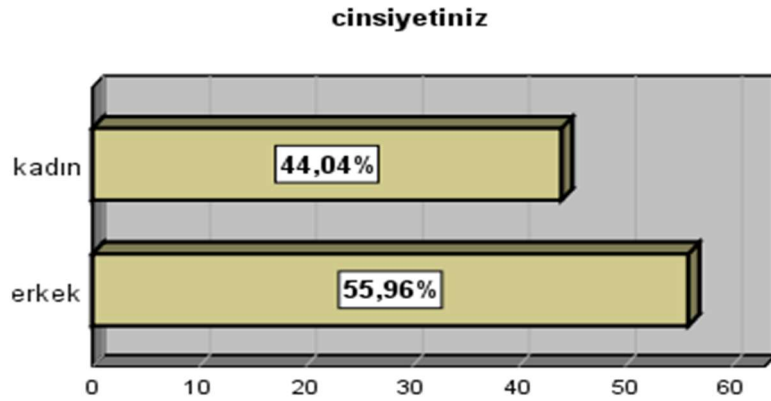
Şekil 1'de görüleceği üzere araştırmaya katılan katılımcıların büyük çoğunluğunun (cevapsız bırakanlar yüzde hesaplamasına katıldığında 61.9, katılmadığında %73.6)'nın

Almanya'nın Köln şehrinde oturduğu, daha sonra sayı ve oran bakımından bunları Bonn (%4.6) ve Deutschland (%3.6) şehirlerinde oturanların takip ettiği görülmektedir. Katılımcılardan çok az bir kısmının ise Sindof (%0.5), Leverkusen (%0.5), Pulheim (%0.5), Wuppertail (%0.5) ve Hurremluerpen (%0.5) 'de oturduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaklaşık %16'sının ise söz konusu soruyu cevapsız bıraktıkları görülmüştür.

Şekil 2.

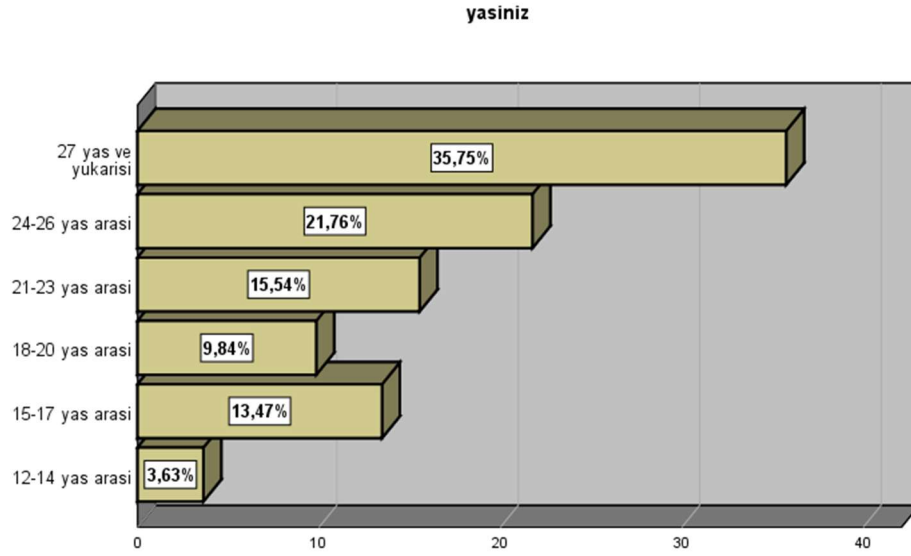
Şekil 2'de görüleceği üzere araştırmaya katılan kişilerin çok büyük çoğunluğunun (ilgili soruyu cevapsız bırakanlar yüzde hesaplamasına katıldığında % 87, katılmadığında % 93.9) on yıl ve on yıldan fazla Almanya'da oturdukları tespit edilmiştir. Yaklaşık % 5.5'inin beş ila on yıl arası bir zaman süresi boyunca Almanya'da oturdukları belirtmişlerdir. Katılımcılardan çok azı ise yaklaşık % 0.5'i bir ila üç yıl arası zaman süresi boyunca Almanya'da oturdukları görülmüştür. Katılımcılardan yaklaşık % 6.7'si ise ilgili soruyu cevapsız bırakmışlardır.

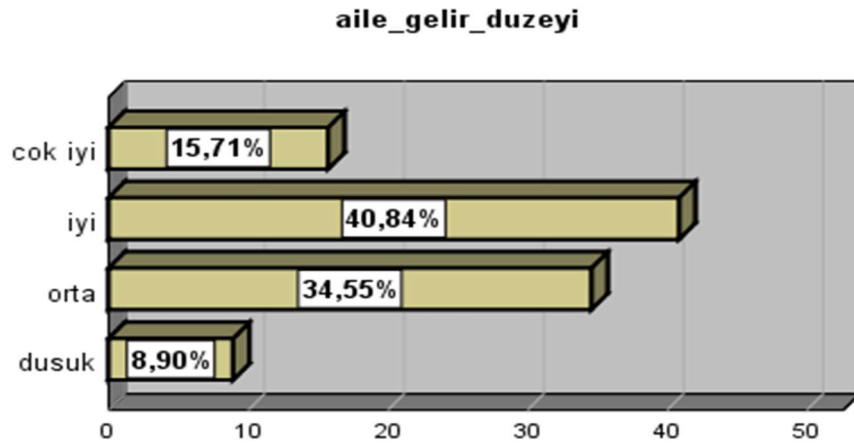
Şekil 3.

Örneklemin cinsiyet açısından dağılımına bakıldığında ise yaklaşık % 56'sının erkek, % 44'ünün ise bayan olduğu, bir katılımcının ise cinsiyetle ilgili soruyu cevapsız bıraktığı görülmektedir.

Şekil 4'te görüleceği üzere yaşlarına göre katılımcıların dağılımına göz atıldığında yaklaşık %36'sının 27 yaş ve yukarısı olduğu, daha sonra onları 24-26 yaş grubundaki kişilerin takip ettiği (yaklaşık % 22) görülmektedir. Araştırmaya katılan kişilerden çok azının (%3.6) ise 12-14 yaş arası ergenler olduğu görülmektedir. Yaş ile ilgili soruyu 1 katılımcının ise boş bıraktığı görülmektedir.

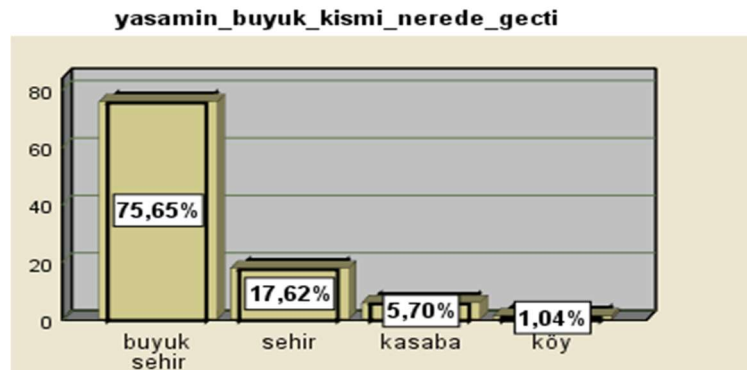

Şekil 4.

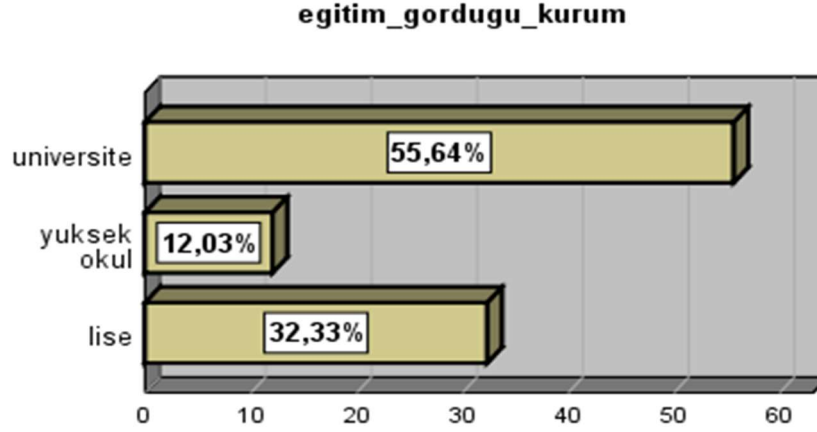
Şekil 5.

Katılımcıların gelir düzeylerine bakıldığında ise yaklaşık % 40'ın ortanın üzerinde iyi gelir düzeyine sahip oldukları, daha sonra sırasıyla orta ve düşük gelir düzeyine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Üç kişi ise gelir durumu ile ilgili soruyu cevapsız bırakmıştır.

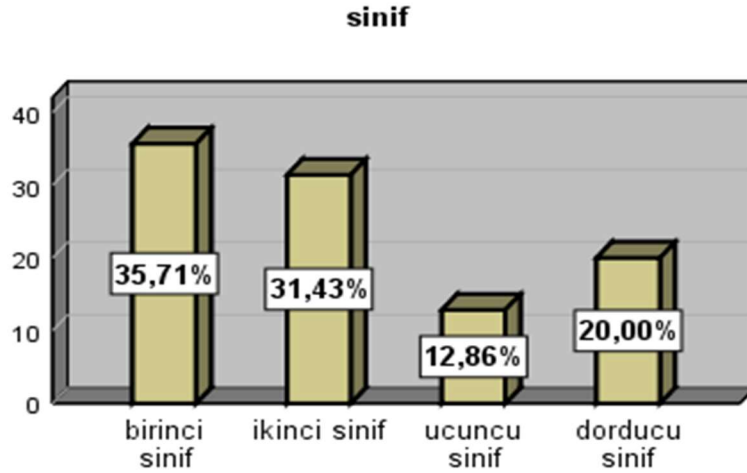
Şekil 6.

Şekil 6'da görüleceği üzere araştırmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğunun (yaklaşık %75) yaşamlarının büyük bir kısmının büyük şehirlerde geçtiği, çok az bir kısmının ise (%1) yaşamlarının büyük bir kısmının köyde geçtiği görülmektedir. Bir katılımcı ise ilgili soruyu cevapsız bırakmıştır.

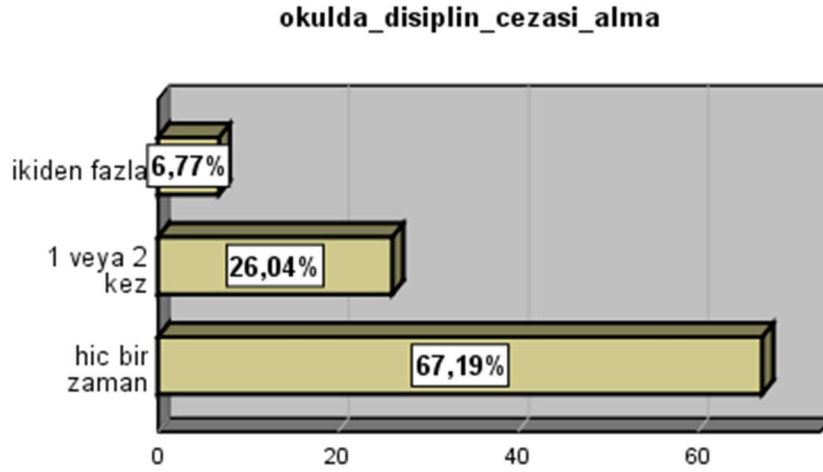
Şekil 7.

Araştırmaya katılan kişilerin eğitim gördükleri kuruma göre dağılımlarına bakıldığında yarısından fazlasının (cevapsızlar hesaba katılmadığında yaklaşık %55) üniversitede eğitim aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların çok az bir kısmının ise (cevapsızlar hesaba katılmadığında yaklaşık %12) yüksek okullarda eğitim gördükleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan araştırmaya katılanlardan 61 kişi ise öğrenim gördüğü eğitim kurumu ile ilgili soruyu cevapsız bırakmışlardır.

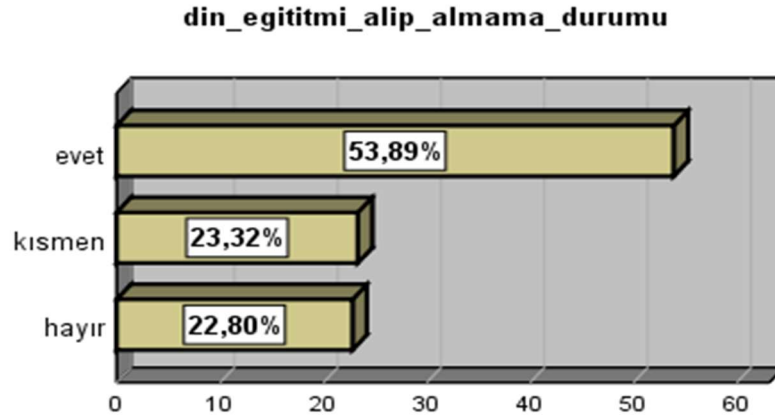
Şekil 8.

Şekil 8'de görüleceği üzere araştırmaya katılan kişilerden cevapsızlar hesaba katıldığında yaklaşık %13'ü birinci sınıfta cevapsızlar hesaba katılmadığında ise yaklaşık % 35'i öğrenim gördükleri eğitim kurumlarının birinci sınıflarında eğitim görmektedirler. Sayı ve oran bakımından en az sayıda olanların ise (cevapsızlar hesaba katıldığında yaklaşık % 4.6'sının birinci sınıfta, cevapsızlar hesaba katılmadığında yaklaşık 12.9'u) üçüncü sınıfta öğrenim görenler olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan öğrenim görülen sınıf seviyesi ile ilgili soruya katılımcıların yarısından fazlasının (yaklaşık % 63) cevapsız bıraktığı görülmüştür.

Şekil 9.

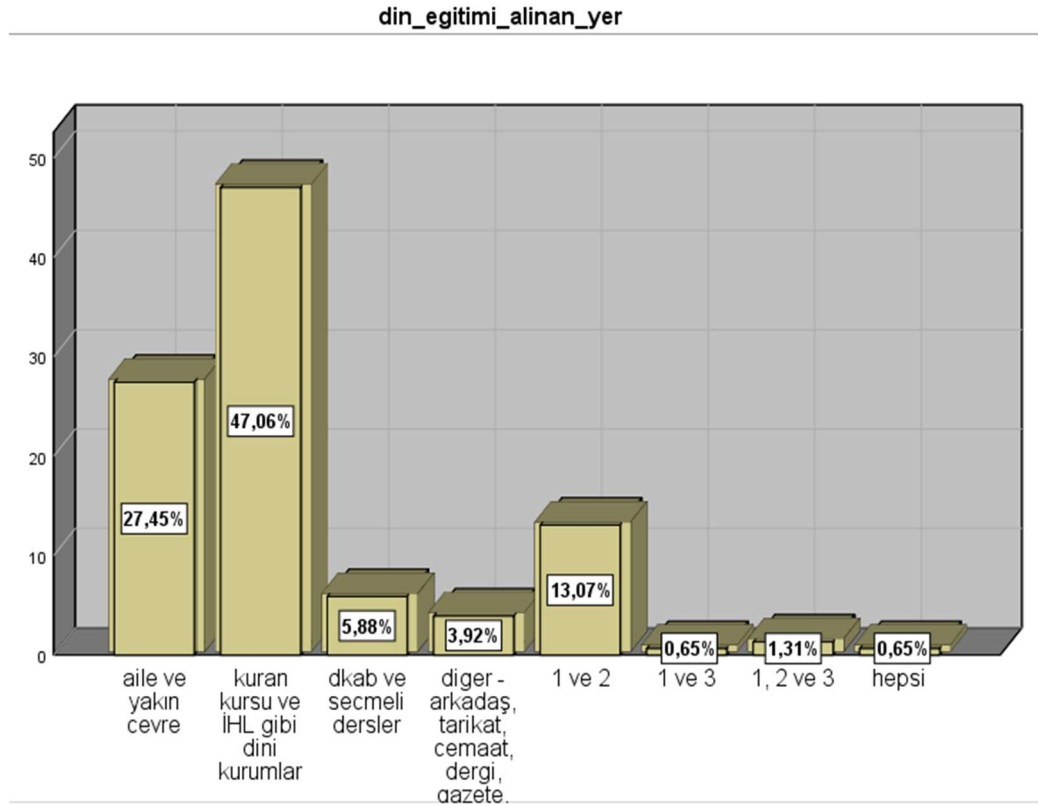
Katılımcıların öğrenim gördükleri okulda disiplin cezası alıp almama durumlarına bakıldığında ise örneklemin yarısından fazlasının (% 67.19) hiç disiplin cezası almadıkları, % 26'sının ise bir veya iki kez disiplin cezası aldıkları görülmektedir. Çok az bir kısmının ise (yaklaşık %7) öğrenim gördükleri okulda ikiden fazla disiplin cezası aldıklarını belirtmişlerdir.

Şekil 10.

Araştırmaya katılanların din eğitimi alıp almadıklarına göz atıldığında ise katılımcıların yaklaşık % 54'ü din eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların yaklaşık % 23.3'ü kısmen din eğitimi aldıklarını, % 22.8'i ise din eğitimi almadıklarını ifade etmişlerdir.

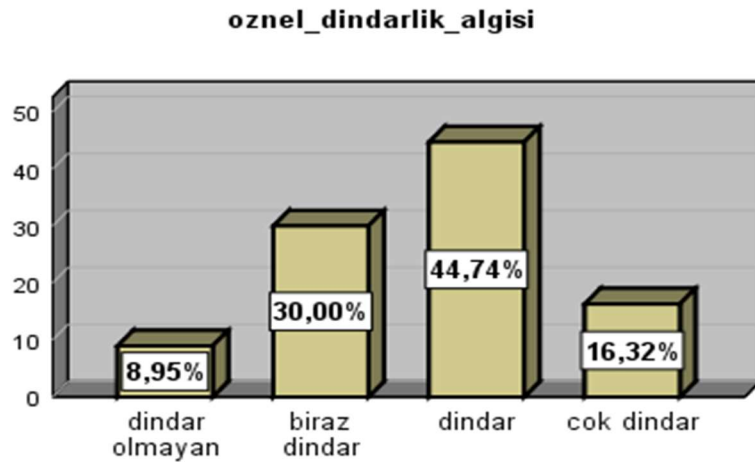
Şekil 11'e göz attığımızda araştırmaya katılanlardan cevapsızlar hesaba katıldığında % 37.1'i, cevapsızlar hesaba katılmadığında ise % 47.1'si Kur'an Kursu ve İHL gibi din eğitimi veren kurumlarda din eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan cevapsız hesaba katıldığında % 21.6'sı, cevapsızlar hesaba katılmadığında ise % 27.5'i aile ve yakın çevreden din eğitimi aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan yaklaşık % 5'i Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinden ve seçmeli derslerden, yaklaşık %3'ü dergi, gazete ve internetten, arkadaş çevresi, tarikat ve cemaat gibi oluşumlar içerisinde din eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Bir kişi bunların tümünden din eğitimi aldığını ifade etmiştir. Araştırmaya katılanlardan 41 kişi ise din eğitimi alınan yer ile ilgili soruyu cevapsız bırakmayı tercih etmişlerdir.

Şekil 11.

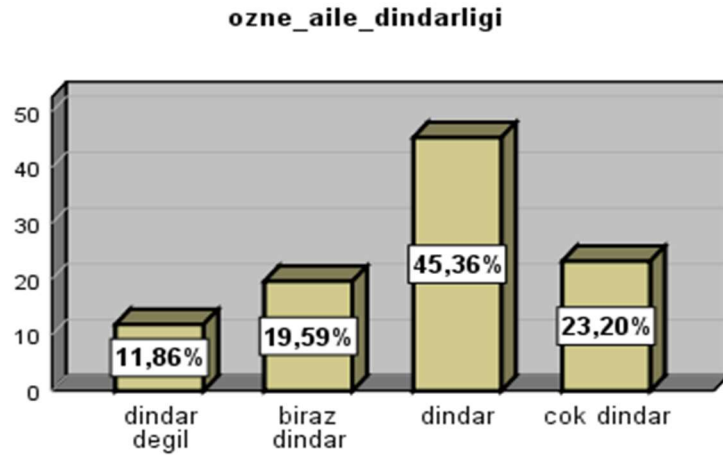
Örneklemin öznel dindarlık algısı yani kendilerini dindarlık bakımından nasıl algıladıkları ile ilgili soruya verdikleri cevaplara göz attığımızda ise yaklaşık yarısına yakını (% 45) kendilerini dindar olarak nitelendirmişlerdir. % 30'u ise kendisini biraz dindar olarak nitelendirirken yaklaşık % 9'unun ise kendisini dindar olmayan olarak algıladıkları görülmüştür.

11

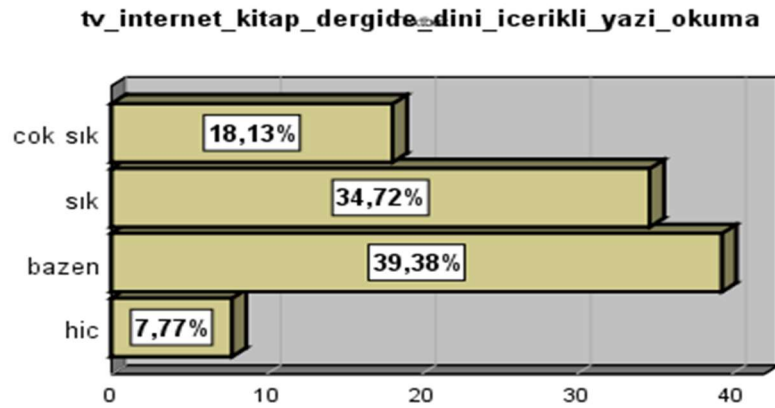
Şekil 12.

Şekil 13'te görüldüğü üzere katılımcıların öznel aile dindarlığı açısından dağılımlarına baktığımızda, yine yarısına yakınının (% 45) ailelerini dindar olarak nitelendirdikleri görülmüştür. Yaklaşık % 23'ü ailesini çok dindar olarak nitelendirirken yaklaşık % 20'si biraz dindar olarak algıladığını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılanlardan yaklaşık % 12'si ise ailelerini dindar olmayan olarak nitelendirmişlerdir.

Şekil 13.

Araştırmaya katılanların tv, internet, kitap ve dergi gibi basın yayın organlarında ne kadar sıklıkla dini içerikli yazı vs. okuduklarına göz atıldığında yaklaşık % 39'u bazen, yaklaşık % 35'i sık sık, %18'i ise çok sık olarak tv, internet, kitap, dergi ve gazete gibi basın yayın organlarında dini içerikli yazı okuduklarını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan katılımcılardan yaklaşık % 8'inin bu tür basın yayın organlarında hiç dini içerikli yazı okumadıkları, bir katılımcının ise bu konuda fikir belirtmek istemediği görülmüştür.

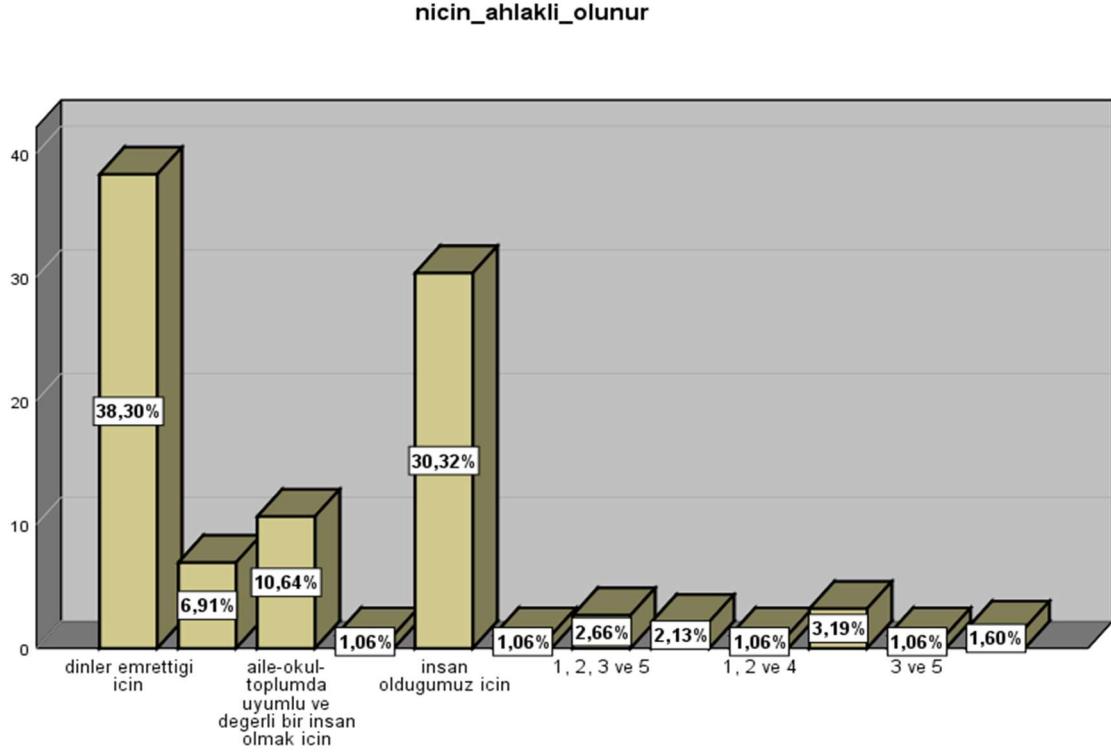

Şekil 14.

Katılımcılara araştırma kapsamında 'niçin ahlaklı olunur' şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplara göz atıldığında cevapsızlara hesaba katılmadığında yaklaşık %38'i, cevapsızlara hesaba katıldığında yaklaşık %37,1'i dinler ahlaklı olmayı emrettiği için ahlaklı olunur şeklinde cevap verirken, cevapsızlara hesaba katılmadığında yaklaşık %38'i, cevapsızlara hesaba katıldığında yaklaşık %37,1'i insan olduğumuz için ahlaklı olmalıyız şeklinde cevap vermişlerdir. İki katılımcı ise (% 1) ailede ve okulda ceza almamak tam aksine ödül almak için ahlaklı olunur şeklinde cevap vermişlerdir. Altı katılımcı ise ilgili soruyu cevapsız bırakmayı tercih etmişlerdir.

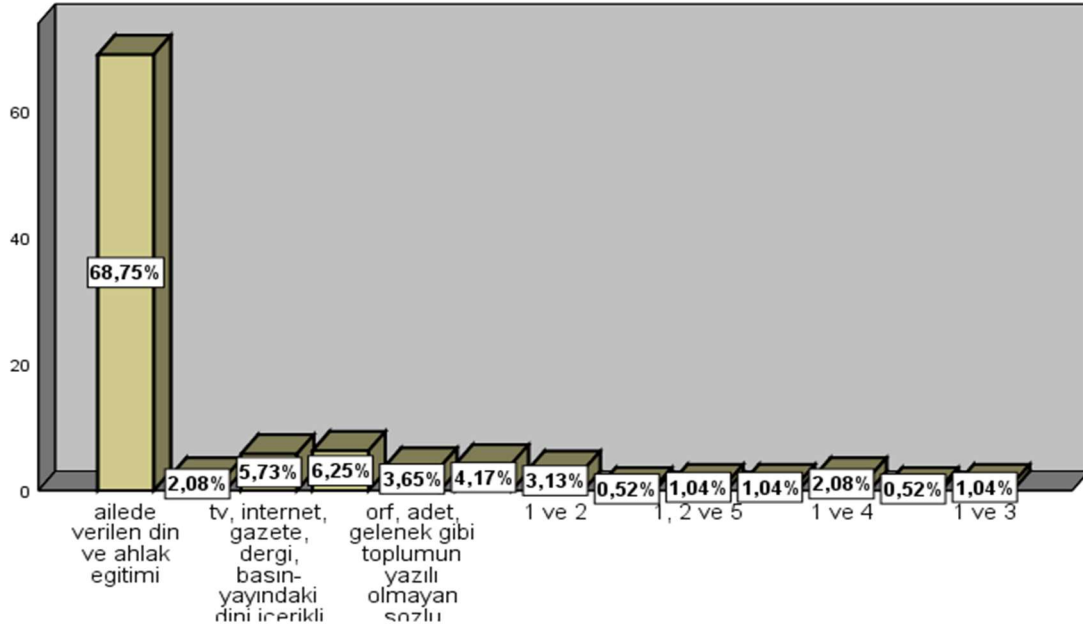
Şekil 16'ya göz attığımızda katılımcıların nazarında ahlaklı olmada etkili olan faktörlerin neler olduğu hususu ile ilgili cevaplara baktığımızda, örneklemnin büyük çoğunluğu yaklaşık % 68'i ailede verilen din ve ahlak eğitiminin ahlaklı olmada etkili bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Daha sonra bunları Kur'an Kursu ve İHL gibi dini eğitim veren kurumlarda eğitim almış olma durumu (yaklaşık % 6) ve tv, internet, gazete ve dergi gibi basın yayın organlarından dini içerikli yazılar okumuş olma hususu (% 5.7) takip etmektedir. Bir katılımcı ise ahlaklı olmada hem aile, hem dini eğitim veren kurumlar hem

de tv, internet, kitap, dergi, gazete gibi basın yayın organlarından dini içerikli yazılar okumuş olmanın ahlaklı olmada etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Şekil 15.

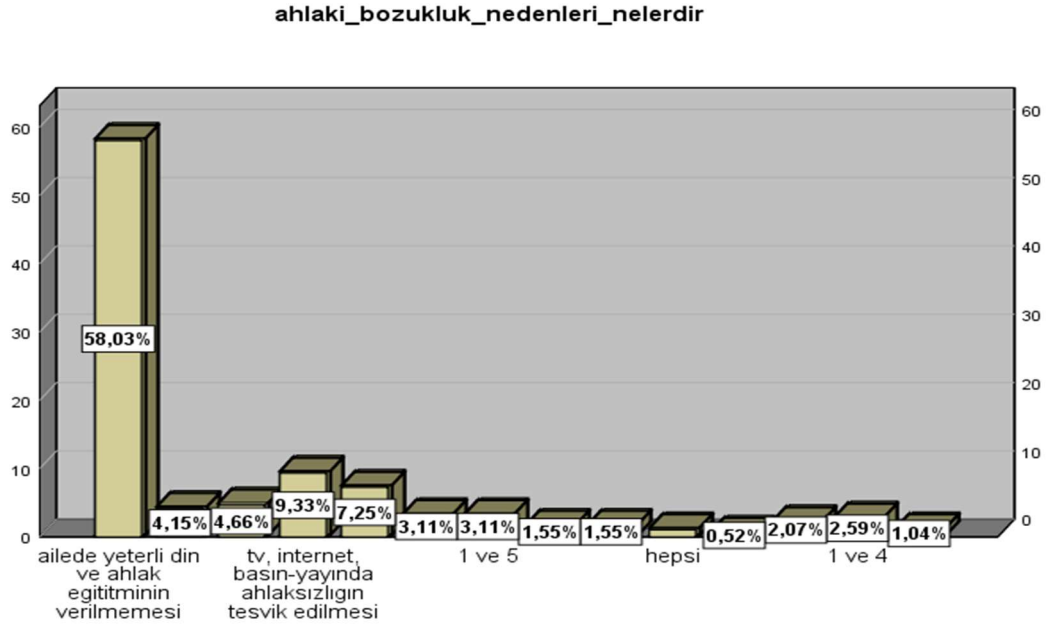
ahlakli_olmada_etkili_faktorler

Şekil 16.

Yine araştırmaya katılanların nazarında ahlakî bozukluk nedenlerinin neler olduğunu öğrenmeye ilişkin soruya verilen cevaplara göz attığımızda, örneklemin

yarısından fazlasının (yaklaşık % 58'i) ailede yeterli din ve ahlak eğitiminin verilmemiş olmasını ifade ettikleri görülmüştür. Yaklaşık % 9.3'ünün ise tv ve internet gibi basın yayın organlarında ahlaksızlığın teşvik edilmiş olmasını ileri sürdükleri tespit edilmiştir. Daha sonra bunları toplumda örf, adet ve geleneklerin zayıflamış olması sebebiyle ahlaksızlık yapanların kınanmadığını ifade edenlerin takip ettiği (yaklaşık % 7) görülmektedir. Ahlaksızlık yapanların aile, okul ve kanunlar tarafından yeterince cezalandırılmadığını belirtenlerin sayısının ise 9'dur (% 4.6).

Şekil 17.

3.2. Sosyo-Demografik ve Kültürel Faktörlerle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklara İlişkin Bulgular

3.2.1. Örneklemin Cinsiyetlerine Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (T-testi)

Tablo 1:Örneklemin Cinsiyetlerine Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (T-testi)

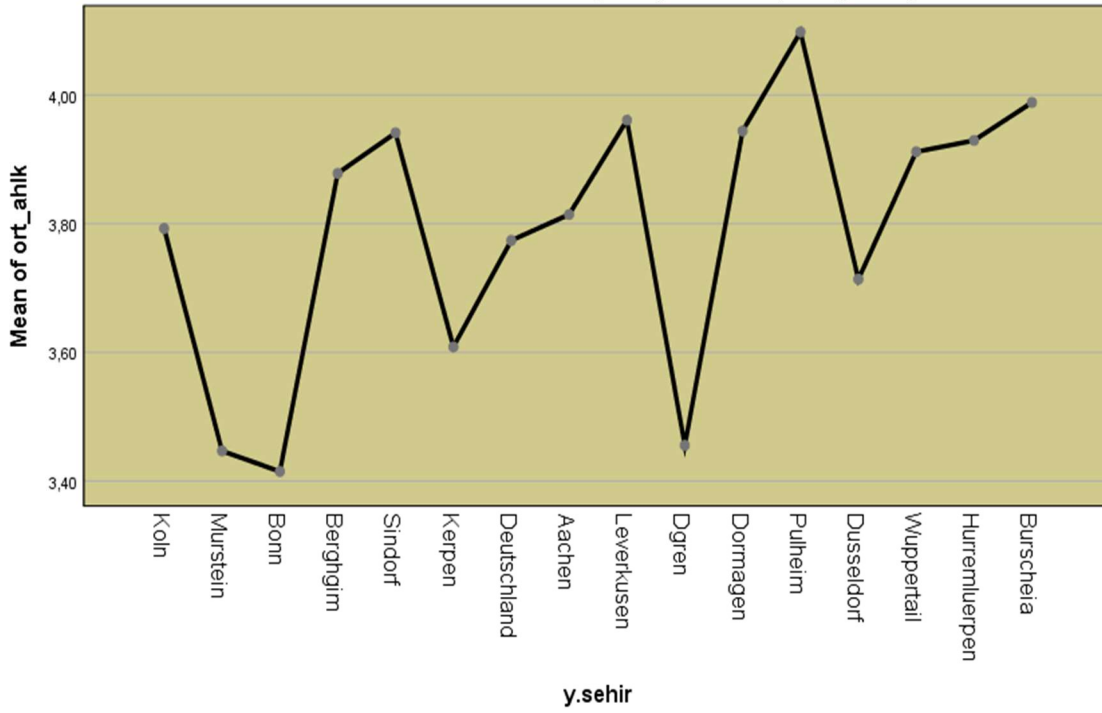
Değişkenlere Ait Arit. Ort.	Cinsiyet	N	X	Ss.	t	sd.	p
Ahlaki Olgunluk	Erkek	85	3.657	.4247	-2.907	191	.004
	Kadın	108	3.843	.4633			

Araştırmada katılımcıların cinsiyetlerine göre ahlaki olgunluk düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılık seviyesinde fark olup olmadığını tespit etmek için yapılan t-testi sonucunda kadınların ahlaki olgunluk ölçeğindeki puan ortalamalarının 3.84, erkeklerin ise 3.65 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Almanya'da yaşayan Türk azınlığa ait kadınların ahlaki olgunluk düzeylerin erkeklerden anlamlılık derecesinde yüksek olduğu görülmektedir ($p < .01$).

3.2.2. Örneklemin Yaşadıkları Şehirlerine Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Tukey)

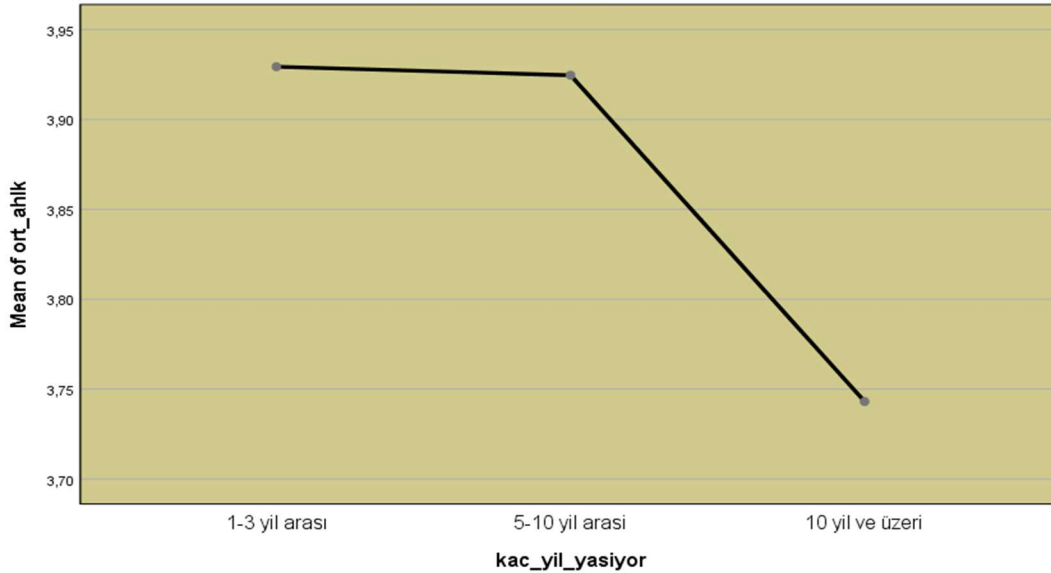
Araştırmaya katılanların yaşadıkları şehre göre ahlaki olgunluk düzeylerine bakıldığında; en yüksek ahlaki olgunluk düzeyinin Pulheim'de (4.09) yaşayanlara ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları Luverkusen'de oturanlar (3.96) takip etmektedir. Yaşadıkları şehre en düşük ahlaki olgunluk aritmetik ortalamasının ise

(3.41) Bonn'da ikamet edenlere ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Almanya'da yaşayan Türk azınlığın ikamet ettikleri şehre göre ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($p>.05$).

Şekil 18.

3.2.3. Örneklemenin Almanya'daki Yaşam Süresine Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Tukey)

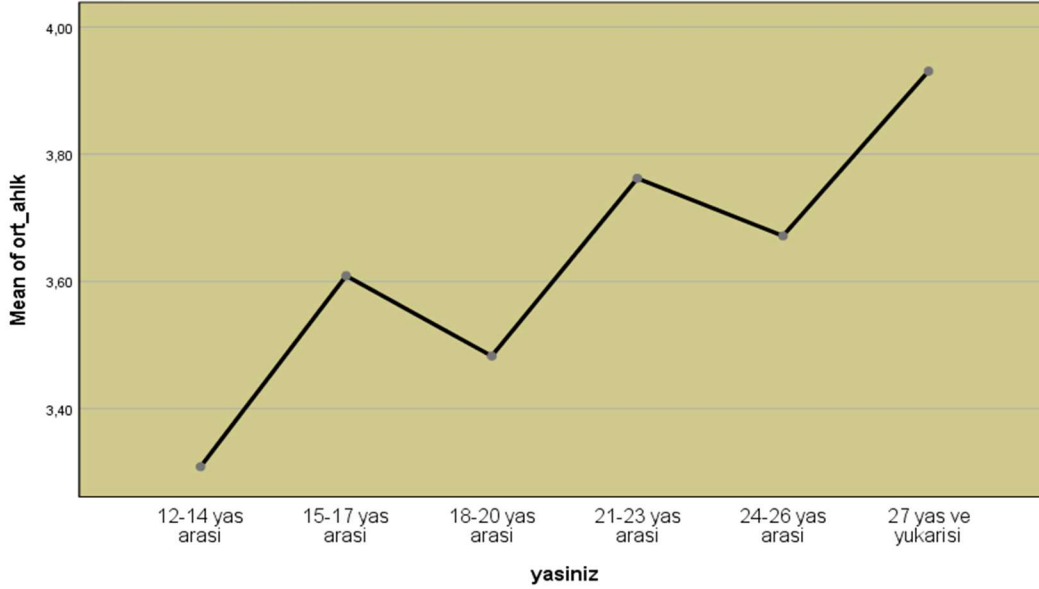

Şekil 19.

Katılımcıların Almanya'daki yaşam sürelerine göre ahlaki olgunluk düzeylerine göz atıldığında; en yüksek ahlaki olgunluk düzeyinin 1 ila 3 yıl (3.92) ve 5 ila 10 yıl arası (3.92) Almanya'da yaşayanlara ait olduğu gözlenmektedir. Almanya'daki yaşam sürelerine göre

en düşük ahlaki olgunluk düzeyine sahip olanların ise (3.74) 10 yıl veya 10 yıldan fazla bir süredir Almanya'da yaşamakta olanlara ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Almanya'da yaşayan Türk azınlığın oradaki yaşam sürelerine göre ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür ($p>.05$).

3.2.4. Örneklemen Yaşlarına Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Tukey)

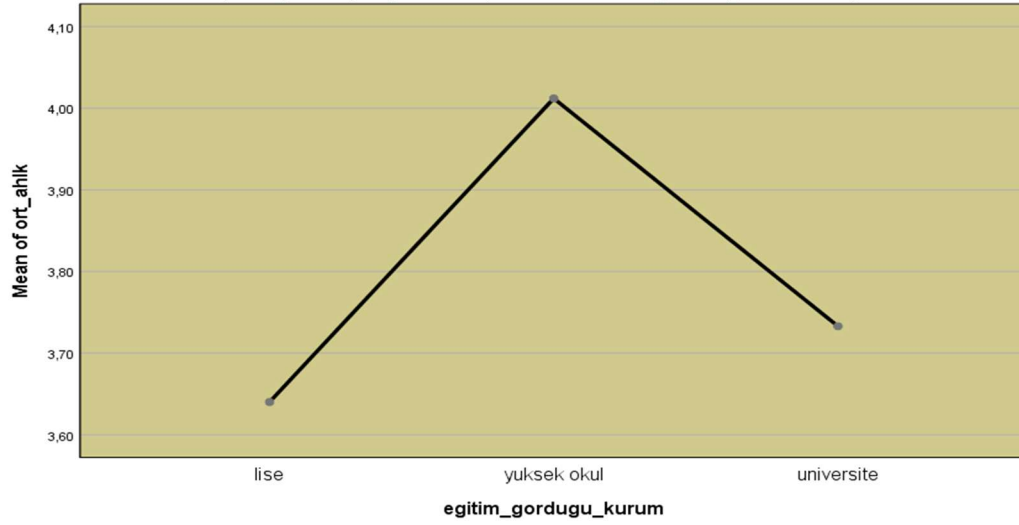
Şekil 20.

Şekil 20'de görüleceği üzere araştırmaya katılan kişilerin yaş düzeylerine göre ahlaki olgunluk düzeylerine göz attığımızda en yüksek ortalamanın (3.93) 27 yaş ve yukarıdaki kişilere ait olduğu daha sonra onları 21-23 yaş grubundaki kişilerin (3.76) takip ettiği görülmektedir. Yaşlarına göre en düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.30) ise 12-14 yaş grubundaki kişilere ait olduğu görülmektedir. Üstelik yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda araştırmaya katılanların yaş gruplarına göre Ahlaki Olgunluk Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaştığı görülmektedir ($p<.05$). Tukey testi sonucunda ise söz konusu farklılıkların 12-14 yaş grubu ile 21-23 yaş grubu ve 24-26 yaş grubu arasındaki farklılıktan; yine 18-20 yaş grubu ile 21-23 yaş grubu arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı görülmüştür. Ayrıca 27 yaş ve yukarısında olanlarla 21-23 yaş grubu hariç diğer tüm yaş grupları arasındaki farklılıktan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle 21-23 yaş grubu ve 24-26 yaş gruplarındaki kişilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin 12-14 yaş grubundaki kişilerden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 21-23 yaş grubundakilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin 18-20 yaş grubundakilerden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Son olarak 27 yaş ve yukarıdaki yaş grubuna ait olan kişilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin 21-23 yaş grubundaki kişiler hariç diğer bütün yaş grubundaki kişilerden anlamlılık derecesinde daha yüksek olduğu görülmüştür.

3.2.5. Örneklemen Eğitim Düzeylerine Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Dunnett's C)

Şekil 21'de görüleceği üzere örneklemen eğitim düzeylerine göre Ahlaki Olgunluk Ölçeği'ndeki puan ortalamalarında anlamlılık düzeyinde bir farklılık olup olmadığını tespit etmek için varyans analizi yapılmıştır. Varyans analizi sonucunda katılımcıların eğitim gördükleri kurumlara göre en yüksek ahlaki olgunluk puan ortalamasına (4.01) yüksek

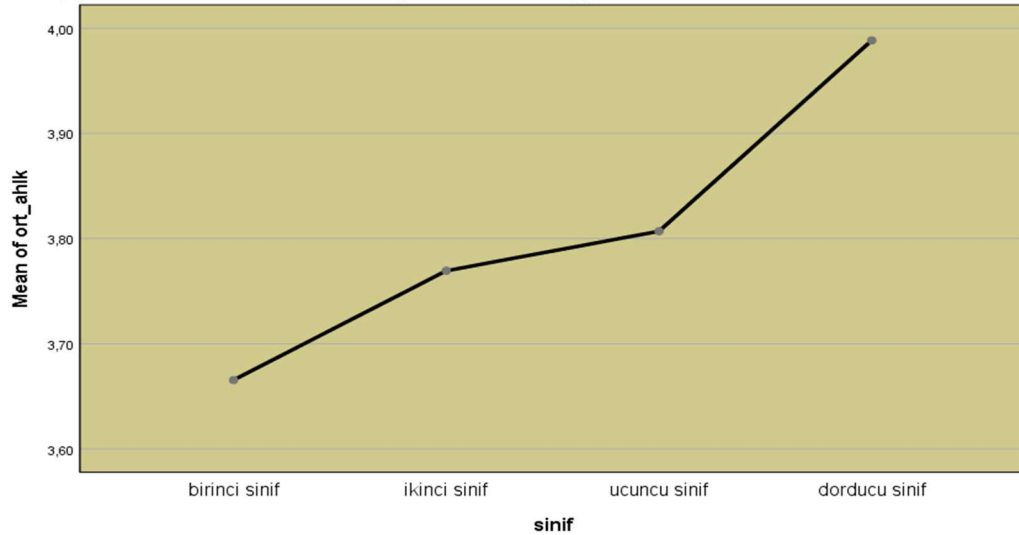
okula giden kişilerin sahip olduğu görülmüştür. En düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasının ise (3.64), liseye giden kişilere ait olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 21.

Üstelik öğrenim gördükleri eğitim kurumuna göre katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki bu farklılıkların varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaştığı görülmüştür ($p < .05$). Söz konusu farklılıkların nereden kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Dunnett's C testi sonucunda ise bu farklılığın yüksek okula devam eden kişiler ile lise ve üniversiteye giden bireyler arasındaki farklılıktan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle yüksek okula gidenlerin üniversite ve liseye gidenlerden ahlaki olgunluk düzeylerinin anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür.

3.2.6. Örneklemin Eğitim Gördükleri Sınıflarına Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Tukey)

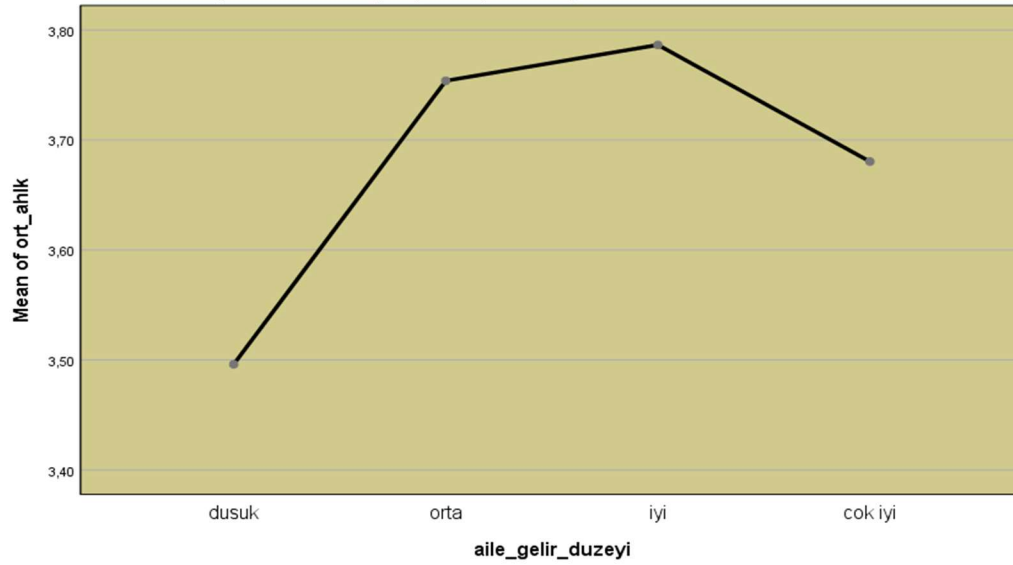
Şekil 22.

Araştırmaya katılan kişilerin sınıf düzeylerine göre ahlaki olgunluk puan ortalamalarına bakıldığında, en yüksek puan ortalamasının (3.98) dördüncü sınıfta eğitim gören kişilere ait olduğu; en düşük puan ortalamasının ise (3.66) eğitim kurumlarının birinci sınıfında öğrenim görenlere kişilere ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu

farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaştığı gözlenmiştir. Bu farklılıkların nereden kaynaklandığını anlamaya yönelik gerçekleştirilen Tukey testi sonucunda ise bu farkların birinci sınıfta öğrenim görenlerle dördüncü sınıfta öğrenim gören kişiler arasındaki farktan kaynaklandığı görülmüştür. Başka bir deyişle eğitim kurumlarının dördüncü sınıflarında öğrenim gören katılımcıların ahlaki olgunluk düzeylerinin birinci sınıfa devam edenlerden anlamlılık derecesinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$).

3.2.7. Örneklemin Gelir Düzeylerine Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Dunnett's C)

Şekil 23'te görüleceği üzere örneklemin gelir durumlarına göre ahlaki olgunluk seviyelerinde anlamlılık düzeyinde bir farklılık meydana gelip gelmediğini anlamaya yönelik olarak varyans analizi gerçekleştirilmiştir.

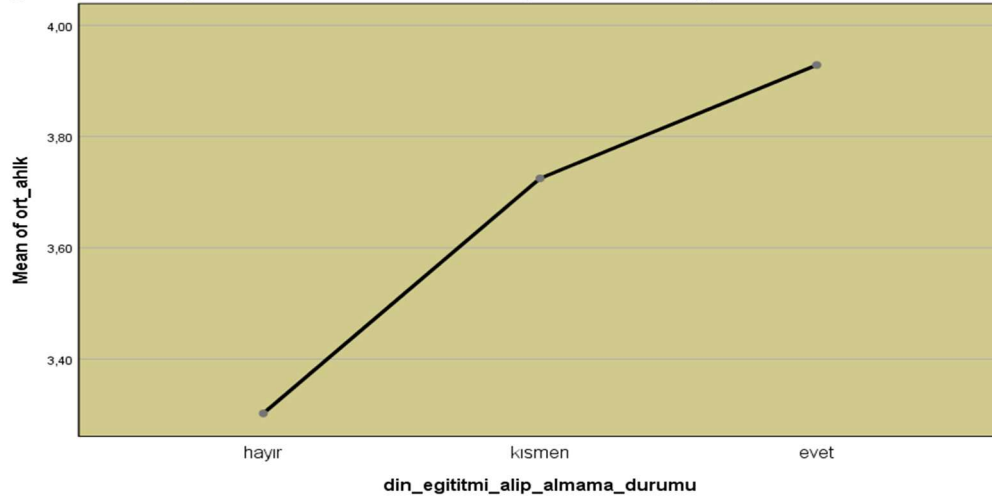

Şekil 23.

Yapılan varyans analizi sonucunda gelir seviyelerine göre en yüksek ahlaki olgunluk düzeyinin (3.78) ortanın üstünde iyi gelir seviyesine sahip olanlara ait olduğu, en düşük ahlaki olgunluk düzeyinin (3.49) ise düşük gelir düzeyindeki kişilere ait olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte gelir grupları arasındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür ($p>.05$).

Araştırmaya katılanların din eğitimi alıp almama durumlarına göre ahlaki olgunluk düzeylerine bakıldığında en yüksek puan ortalamasının (3.92) din eğitimi almış olduğunu ifade edenlere ait olduğu, en düşük ahlaki olgunluk puanının ise (3.30) din eğitimi almamış olduğunu söyleyenlere ait olduğu görülmektedir. Yapılan varyans analizi sonucunda da ahlaki olgunluk düzeylerindeki bu puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmektedir ($p<.01$). Tukey testi sonucunda da söz konusu farklılıkların din eğitimi almadığını belirtenlerle din eğitimi aldığını ve kısmen din eğitimi aldığını söyleyenler arasındaki farktan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca din eğitimi aldığını ifade edenlerle kısmen din eğitimi aldığını belirtenler arasındaki farklardan kaynaklandığı görülmektedir. Buna göre din eğitimi aldığını veya kısmen din eğitimi aldığını ifade edenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin hiç din eğitimi almadığını belirtenlerden anlamlı derecede daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Yine din eğitimi aldığını ileri sürenlerin kısmen din eğitimi aldığını söyleyenlerden anlamlı seviyede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

3.2.8. Örneklem Din Eğitimi Alıp Almama Durumlarına Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Tukey)

Şekil 24.

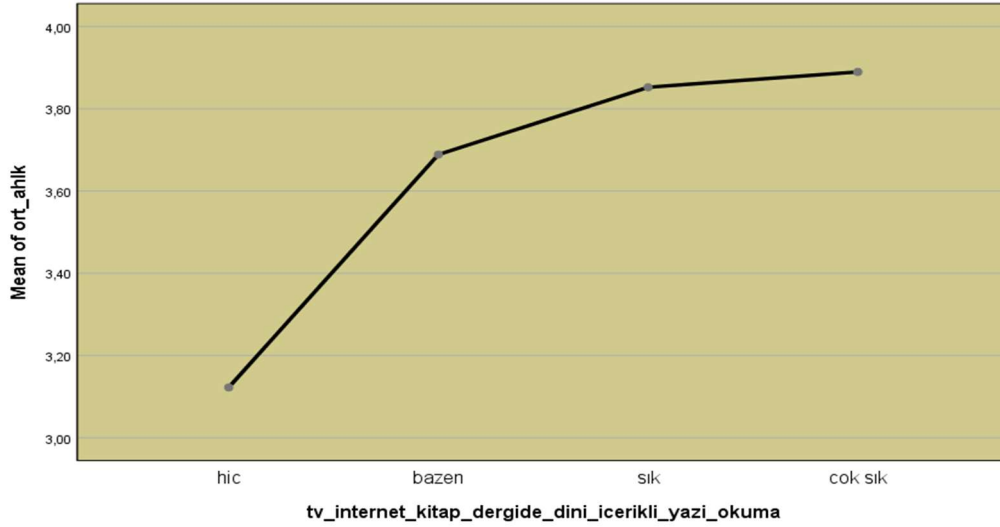
Katılımcıların yaşamının büyük bir kısmının geçtiği yere göre ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki farkları incelemek için varyans analizi gerçekleştirildi. Yapılan varyans analizi sonucunda katılımcıların yaşamlarının büyük bir kısmını geçirdikleri yerleşim yerine göre en yüksek ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.85) yaşamının büyük bir kısmını kasabada geçirenlere ait olduğu; en düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.67) ise yaşamının büyük bir kısmını köyde geçirenlere ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte gerçekleştirilen Dunnett's C testi sonucunda ise gruplar arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmemiştir ($p>.05$).

3.2.9. Örneklem Yaşamının Büyük Bir Kısmının Geçtiği Yere Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Dunnett's C)

Şekil 25.

3.2.10. Örneklem Tv, İnternet, Kitap ve Dergide Dini İçerikli Yazı Okuma Sıklığına Göre Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki Farklar (Anova-Tukey)

Şekil 26.

Şekil 26'da görüldüğü üzere örneklemin tv, internet, kitap, dergi ve gazete gibi basın yayın organlarında dini içerikli yazı okuma sıklığını tespit etmek için varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan varyans analizi sonucunda basın yayın organlarında dini içerikli yazı okuma sıklığına göre en yüksek ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.89) çok sık dini içerikli yazı okuduğunu ileri sürenlere ait olduğu; en düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasının ise (3.12) hiç dini içerikli yazı okumadığını belirtenlere ait olduğu tespit edilmiştir. Üstelik örneklemin basın yayın organlarında dini içerikli yazı okuma sıklığına göre ahlaki olgunluk düzeylerinde meydana gelen bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaştığı görülmüş ve söz konusu farklılıkların nereden kaynaklandığını tespit etmek için de Tukey testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan Tukey testi sonucunda bu farklılıkların hiç dini içerikli yazı okumayanlarla bazen, sık ve çok sık okuyanlar arasındaki farklılıklardan, ayrıca bazen dini içerikli yazı okuyanlarla sık ve çok sık dini içerikli yazı okuyanlar arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı görülmüştür. Başka bir deyişle basın yayın organlarında bazen, sık ve çok sık okuyanların hiç dini içerikli yazı okumayanlara kıyasla ahlaki olgunluk puanlarının anlamlılık derecesinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine söz konusu basın yayın organlarında sık ve çok sık dini içerikli yazı okuyanların bazen dini içerikli yazı okuyanlardan anlamlı derecede daha yüksek ahlaki olgunluk puanına sahip olduğu görülmüştür.

3.3. Değişkenler Arası İlişkilere Dair Bulgular: Dindarlık, Öznel Dindarlık ve Öznel Aile Dindarlığı ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişkiler

Tablo 2: Örneklemin Dindarlık, Öznel Dindarlık, Öznel Aile Dindarlığı ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri

Değişkenlere Ait Aritmetik Ort.	N	X	Ss.
Ahlaki olgunluk	194	3.74	.449
Dini Bilgi	189	3.57	.768
Dini İnanç	181	3.79	.493
Dini İbadet	180	3.06	.760
Genel dindarlık	194	3.75	.462
Öznel dindarlık algısı	190	2.68	.851
Öznel aile dindarlığı	194	2.80	.930

Araştırmanın temel iki değişkeni olan dindarlık ve dindarlığın boyutları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını varsa ne türden bir ilişki olduğunu ortaya koymak için pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Bunun için öncelikle

örneklemin ahlaki olgunluk, dindarlık, dindarlığın boyutları, öznel aile dindarlığı ve öznel dindarlık algısı düzeyleri tespit edilmiş, akabinde korelasyon analizi yapılmıştır.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda ahlaki olgunluk ile öznel dindarlık algısı, öznel aile dindarlığı, genel dindarlık ve dindarlığın boyutları arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < .01$). Başka bir deyişle katılımcıların öznel dindarlık algısı, öznel aile dindarlığı, genel dindarlık ve dindarlığın boyutlarındaki puan ortalamalarındaki artışa paralel olarak ahlaki olgunluk düzeylerindeki puan ortalamalarının da arttığı görülmüştür.

Tablo 3: Dindarlık, Öznel Dindarlık ve Öznel Aile Dindarlığı ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon)

Değişkenler	N	Dini Bilgi r	Dini İnanç r	Dini İbadet r	Genel Dindarlık r	Öznel Dindarlık r	Öznel Aile Dindarlığı r
Ahlaki Olgunluk	194	.458**	.698**	.847**	.989**	.602**	.529**
** $p < .01$ düzeyinde anlamlı; * $p < .05$ düzeyinde anlamlı							

Ayrıca yapılan kısmi korelasyon analizi sonucunda yaş, eğitim, gelir vb. gibi sosyo-demografik ve kültürel değişkenler kontrol edildiğinde de pozitif yöndeki bu ilişkinin varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir.

Tablo 4: Dindarlık, Öznel Dindarlık ve Öznel Aile Dindarlığı ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişki (Kısmî Korelasyon)

Kontrol Değişk. yaş, eğitim, gelir vb.	N	Dini Bilgi r	Dini İnanç r	Dini İbadet r	Genel Dindarlık r	Öznel Dindarlık r	Öznel Aile Dindarlığı r
Ahlaki Olgunluk	194	.461**	.730**	.829**	.987**	.623**	.531**
** $p < .01$ düzeyinde anlamlı; * $p < .05$ düzeyinde anlamlı							

TARTIŞMA ve SONUÇ

Almanya’da yaşayan Türk azınlığa ait Müslüman gençlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin dindarlık ve diğer bazı değişkenler açısından ampirik olarak incelenmesini hedefleyen bu çalışmada, araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen ölçme araçları ile toplanan ham verilerin analiz edilmesi sonucunda bazı bulgular elde edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgularla başlangıçta belirlenen hipotezlerin büyük bir kısmının doğrulandığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada katılımcıların hem dindarlık hem de ahlaki olgunluk düzeylerinin oldukça yüksek çıktığı, ahlaki olgunluk ile sosyo-demografik ve kültürel değişkenler arasında anlamlılık seviyesinde bir takım farklılıklar olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırmanın temel hipotezlerinden olan dindarlık, dindarlığın boyutları ve öznel dindarlık algısı ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında anlamlılık düzeyinde ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada sosyo-demografik ve kültürel değişkenlerden cinsiyet değişkeni ile ahlaki olgunluk arasında anlamlılık düzeyinde farklılık olup olmadığını tespit etmek için t-testi yapılmıştır. Gerçekleştirilen t-testi sonucunda kadınların Ahlaki Olgunluk Ölçeği’ndeki puan ortalamalarının 3.84, erkeklerin puan ortalamalarının ise 3.65 olduğu görülmüştür. Ayrıca erkeklerle bayanlar arasındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak kadınlar lehine anlamlılık düzeyine ulaştığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Cinsiyet ile ahlaki gelişim ve ahlaki olgunluk arasındaki ilişkiyi konu edinen araştırma sonuçlarına göz atıldığında, gerek yurtdışı literatürde gerekse yurtiçi literatürde bizim araştırma bulgularımızla benzer yöndeki bulgulara rastlamak mümkündür. Örneğin; Amerika’da Rest’in Değerleri Belirleme Ölçeği kullanılarak 299 kadın ve erkek üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada; kadınların ahlaki gelişim puan ortalamalarının (37.22) erkeklerden (32.76) daha yüksek olduğu ve yapılan t-testi sonucunda her iki cinsiyet arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($t(311) = 2.34$, $p < .05$).

.05).³⁰ Yine Tavecchio ve arkadaşları 162 evsiz (sokak gençleri) ergen üzerinde ahlaki yargı ile suç işleme davranışı arasındaki ilişkiyi incelemek için gerçekleştirdikleri araştırmada; cinsiyet ile suç işleme arasında istatistiksel olarak anlamlılık derecesinde bir ilişki olduğu ve bu bağlamda erkeklerin daha fazla suç işleme davranışı gösterdikleri görülmüştür.³¹ Benzer şekilde Silberman ve arkadaşlarının yaşları 11 ile 14 arasında değişen 190 altıncı sınıf öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada; cinsiyet değişkeninin çocukların ahlaki muhakemeleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Söz konusu araştırmada kız öğrencilerin ahlaki muhakeme puan ortalamasının (232.6) erkeklerinkinden (214.8) anlamlı derecede daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Araştırmada yapılan analizler sonucunda, bu hususun anne-babaların ahlaki muhakeme düzeyleri, sosyal sınıf, etnik yapı ve diğer arka plan farklılıkları hesaba katıldıktan sonra bile sabit kaldığı tespit edilmiştir.³² Keskin'in Türkiye ve İngiltere'deki değişik türden liselerin 10., 11. ve 12. sınıflarında öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında; İngiltere'deki kız öğrencilerin değer yargılarının erkek öğrencilerin değer yargılarından daha yüksek olduğu, Türkiye'de ise böyle bir farkın söz konusu olmadığı görülmüştür.³³

Ülkemizde Bakioğlu ve Şahin'in 1153 üniversite öğrencisi üzerinde kültürler arası tolerans ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri bir araştırmada, araştırmaya katılanların ahlaki olgunluk düzeyi toplam puan ortalamalarının cinsiyetlerine göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre erkeklerin ahlaki olgunluk düzeyi toplam puan ortalamalarının 242.54 ve kadınların ahlaki olgunluk düzeyi toplam puan ortalamalarının ise 253.96 olduğu tespit edilmiştir. Bulgular t testi ile kontrol edildiğinde ($t = -7.039$) kadınların ahlaki olgunluk düzeyleri, erkeklerin ahlaki olgunluk düzeylerinden anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Kadınların ahlaki olgunluk düzeylerinin erkeklerin ahlaki olgunluk düzeylerine oranla yüksek bulunması da, kadınların ahlaki kurallara karşı daha duyarlı olmaları ve bu kuralların devamlılığı yönünden önemli roller üstlenmeleri ile açıklanmıştır.³⁴ Benzer şekilde Kaya ve Aydın'ın 606 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada; kız öğrencilerin ahlaki olgunluk puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarına göre daha yüksek bulunmuştur ($p < .001$).³⁵ Kaya'nın ve Gültekin'in gerçekleştirdikleri bir başka araştırmada da kızların ahlaki gelişim düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür.³⁶

Yine Özcan'ın ilköğretim öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, kız öğrencilerin ahlaki olgunluk puan ortalamalarının erkek öğrencilerinkine göre daha yüksek olduğu görülmüştür.³⁷ Benzer şekilde Sarıçam ve arkadaşlarının 13-18 yaş arası 341 lise öğrencisi

³⁰ Richard D., White Jr. "Are Women More Ethical? Recent Findings on the Effects of Gender Upon Moral Development," *Journal of Public Administration Research and Theory*, J-PART 9(3), 1999, 465.

³¹ Tavecchio, L.W.C. et.al., "Moral Judgement and Delinquency in Homeless Youth," *Journal of Moral Education*, Vol. 28, No. 1, 1999, 74.

³² Margaret A. Silberman & John Snarey, "Gender Differences in Moral Development During Early Adolescence: The Contribution of Sex-Related Variations in Maturation," *Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social*, Vol. 12, No. 2, 1993, 163,167.

³³ Yakup Keskin, "Ortaöğretim Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yeterlilikleri: Türkiye-Samsun ve İngiltere-Lancashire Karşılaştırılması," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 2013, 240.

³⁴ Fuad Bakioğlu & Rukiye Şahin, "Kültürlerarası Tolerans ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 115.

³⁵ Mevlüt Kaya & Cüneyd Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi," *OMÜİFD*, 30, 2011, 24.

³⁶ Filiz Gültekin, "The Investigation Of Psychology, Psychological Counseling And Guidance, Social Work Students' Moral Judgment Competence," *International Online Journal Of Educational Sciences*, 3(1), 2011, 220-244; Mevlüt Kaya, *Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargıları*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993).

³⁷ Raif Özcan, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarındaki Ahlaki Davranışların Gerçekleşme Düzeylerini Etkileyen Sosyo-kültürel Faktörlerin İncelenmesi*, (Samsun: OMÜ, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

üzerinde insani değerlerle ahlaki olgunluk arasındaki ilişkiyi incelemek için gerçekleştirdikleri bir araştırmada, kız öğrencilerin ahlaki olgunluk puan ortalaması (146.75) ile erkek öğrencilerin ahlaki olgunluk puan ortalaması (144.11) arasında $p < .05$ önem düzeyinde istatistiksel olarak fark olduğu, dolayısıyla kız öğrencilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin erkek öğrencilerden anlamlılık derecesinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³⁸ Bununla birlikte bazı araştırmalarda ise cinsiyet değişkenine göre katılımcıların ahlaki olgunluk düzeylerinde anlamlılık derecesinde fark meydana gelmediği, dolayısıyla erkeklerin ve kadınların ahlaki olgunluk puan ortalamalarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Örneğin; Snarey ve arkadaşlarının 188 katılımcı üzerinde kültürler arası gerçekleştirdikleri bir boylamsal araştırmada, örneklem cinsiyetlerine göre ahlaki yargı düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılık derecesinde bir fark meydana gelmediği tespit edilmiştir.³⁹ Yine Narvaez ve Gleason'un Değerleri Tanımlama Testi'ni kullanarak gerçekleştirdikleri bir araştırmada; katılımcıların cinsiyetlerine göre ahlaki yargı düzeyleri arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı görülmüştür.⁴⁰ Benzer şekilde Krebs, Denton, Vermeulen, Carpendale and Bush'un yaşları 17-40 arasında değişen toplam 60 katılımcı üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada da; katılımcıların cinsiyetlerine göre ahlaki olgunluk düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.⁴¹ Ülkemizde Bulut'un değişik üniversitelerde İDKAB Bölümünde öğrenim göre 513 öğrenci üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada; cinsiyetlerine göre araştırmaya katılan öğrencilerin ahlaki olgunluk puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür [$t(938) = 511, p > .05$].⁴² Çileli'nin Kohlberg'in Ahlaki İkilem Anketi ve Rest'in Yargıların Belirlenmesi Testi (DIT)'ni kullanarak 12-18 yaş arası 103 İngiliz öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada; cinsiyetlerine göre öğrencilerin ahlaki yargı puanları arasında anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı görülmüştür.⁴³ Özetle söylemek gerekirse bazı araştırmalarda cinsiyet değişkenine göre ahlaki gelişim açısından anlamlı bir farka rastlamazken, bazı araştırmalarda erkeklerin anlamlı bir şekilde daha yüksek ahlaki gelişim puanları aldıkları, diğer bazı çalışmalarda ise kadınların erkeklerden ahlaki gelişim bakımından daha üst basamaklarda yer aldıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında cinsiyetle ahlaki gelişim arasındaki ilişkiyi inceleyen ve oldukça fazla sayıda araştırmayı içeren meta analizlerde ise, ahlaki muhakeme bakımından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmadığı, fark bulunan çalışmalarda da kadınların erkeklerden pek az oranla daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür.⁴⁴

Bireylerin ahlaki gelişim ve ahlaki olgunluk düzeylerinde içinde yaşanılan kültür ve coğrafyanın da etkisi olabileceği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda katılımcıların yaşadıkları şehre göre ahlaki olgunluk düzeylerine göz atıldığında; en yüksek ahlaki olgunluk düzeyinin Pulheim'de (4.09) yaşayanlara ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları Luverkusen'de oturanlar (3.96)

³⁸ Sarıçam vd., Ergenlerde İnsani Değerler ve Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, 1325, 1335.

³⁹ John R. Snarey et.al., "Development of Social-Moral Reasoning Among Kibbutz Adolescents: A Longitudinal Cross-Cultural Study," *Developmental Psychology*, 21 (1), 1985, 3.

⁴⁰ Darcia Narvaez & Tracy Gleason, "The Relation of Moral Judgment Development and Educational Experience to Recall of Moral Narratives and Expository Texts," *The Journal of Genetic Psychology*, 1995, 156(1), 10.

⁴¹ Dennis L. Krebs et.al., "Structural Flexibility of Moral Judgment," *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 (6), 1991, 1017.

⁴² İsmail Bulut, "İDKAB Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Üzerine Kelam Dersinin Etkisi," *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 12 (2) 2014, 83.

⁴³ Bk. Meral Çileli, *14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlakî Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1981).

⁴⁴ Yong-Lin Moon, "A Review of Cross-Cultural Studies on Moral Judgment Development Using the Defining Issues Test," *Behavior Science Research*, 20(1-4), 1986, 147-177; S. J. Thomas, "Estimating Gender Differences in the Comprehension and Preference of Moral Issues," *Developmental Review*, 6, 1986, 165-180.

takip etmektedir. Yaşadıkları şehre en düşük ahlaki olgunluk aritmetik ortalamasının ise (3.41) Bonn'da oturanlara ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte örneklemin ikamet ettikleri şehre göre ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde olmadığı tespit edilmiştir ($p>.05$).

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre katılımcıların Almanya'daki yaşam sürelerine göre ahlaki olgunluk düzeylerine göz atıldığında; en yüksek ahlaki olgunluk düzeyinin 1 ila 3 yıl (3.92) ve 5 ila 10 yıl arası (3.92) Almanya'da yaşayanlara ait olduğu tespit edilmiştir. Almanya'daki yaşam sürelerine göre en düşük ahlaki olgunluk düzeyine sahip olanların ise (3.74) 10 yıl veya 10 yıldan fazla bir süredir Almanya'da yaşamakta olanlara ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Almanya'da yaşayan Türk azınlığın oradaki yaşam sürelerine göre ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmadığı görülmüştür ($p>.05$).

Araştırma sonucunda katılımcıların yaş düzeylerine göre ahlaki olgunluk düzeylerine göz attığımızda en yüksek ortalamanın (3.93) 27 yaş ve yukarısındaki kişilere ait olduğu, en düşük ahlaki olgunluk düzeyinin ise (3.30) 12-14 yaş grubundaki kişilerin sahip olduğu görülmektedir. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda bu puan ortalamaları arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık seviyesinde olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). Tukey testi sonucunda ise 12-14 yaş grubu ile 21-23 yaş grubu ve 24-26 yaş grubu arasındaki kişilerin ahlaki olgunluk puan ortalamaları arasında 12-14 yaş grubundakilerin aleyhine anlamlılık derecesinde fark olduğu görülmüştür. Yine 18-20 yaş grubu ile 21-23 yaş grubu arasındaki kişilerin ahlaki olgunluk düzeyleri arasında 21-23 yaş arası kişiler lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 27 yaş ve yukarısında olan kişiler ile 21-23 yaş grubu hariç diğer tüm yaş grupları arasında 27 yaş ve üzerindeki kişilerin lehine anlamlılık seviyesinde farklılıklar olduğu görülmüştür. Literatürde ise genel olarak yaş seviyesi arttıkça anlamlı bir şekilde ahlaki muhakemenin de pozitif yönde arttığı yönünde bulgular mevcuttur. Çünkü yaş değişkeni aynı zamanda bilişsel gelişimin bir göstergesi olduğu için yaş değişkeni ahlaki gelişim açısından önemli bir faktördür. Bu nedenle de yaş, kişilerin ahlaki muhakemelerinde ya da ahlaki yargı düzeylerinde önemli bir etkiye sahiptir. Zira Moon'un çok sayıda araştırmayı bir araya getirerek gerçekleştirdiği meta-analiz çalışması sonucunda yaşça daha üst düzeyde olan kişilerin daha yüksek seviyede ahlaki gelişim düzeyine sahip oldukları ortaya çıkmıştır.⁴⁵

Dolayısıyla yaş ve ahlaki olgunluk üzerine yapılan araştırmalarda bizim araştırma bulgularımızla benzerlik gösteren araştırma bulguları mevcuttur. Bu bağlamda Sarıçam ve arkadaşlarının 13-18 yaş arası 341 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada, ergenlerin ahlaki olgunluk puanlarının yaşa göre anlamlılık derecesinde farklılaşma gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre 16-18 yaşında olan öğrencilerin ahlaki olgunluk puanlarının 13-15 yaşındaki öğrencilerin puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür.⁴⁶ Benzer şekilde Snarey ve arkadaşlarının kültürler arası gerçekleştirdikleri bir boylamsal araştırmada; örneklemin ahlaki olgunluk puan ortalamalarının 12 yaştan 24-26 yaşlarına kadar tedrici olarak ve sürekli bir şekilde arttığı görülmüştür. Söz konusu araştırmada yapılan regresyon analizi sonucunda yaş değişkeninin ahlaki olgunluktaki varyansın % 40'ını açıkladığı görülmüştür.⁴⁷ Van Ijzendoorn'un 126 üniversite ve 88 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında da yaş değişkeni ile ahlaki yargı arasında pozitif yönde bir korelasyon olduğu görülmüştür. Buna göre yaşça daha büyük

⁴⁵ Moon, A Review of Cross-Cultural Studies on Moral Judgment Development Using the Defining Issues Test, 147-177.

⁴⁶ Sarıçam vd., Ergenlerde İnsani Değerler ve Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, 1335.

⁴⁷ Snarey vd., Development of Social-Moral Reasoning Among Kibbutz Adolescents: A Longitudinal Cross-Cultural Study, 1985, 8.

olan katılımcıların yaşça daha küçük olanlara göre ahlaki yargı düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁴⁸

Buna karşın az sayıdaki çalışmalarda ise tam tersi yönde bulguların olduğu görülmektedir. Örneğin; Kaye ve Ward'ın ABD'de lise düzeyindeki 78 sporcunun ahlaki davranışlarının inceledikleri bir çalışmada; yaş düzeyleri daha yüksek olan sporcuların oyuncu saldırganlığı, antrenör saldırganlığı, saygısızlık ve sportmenlik dışı tutumları yaşça daha küçük olanlardan daha fazla kabullendikleri görülmüştür.⁴⁹

Bazı çalışmalarda ise ahlaki olgunluk ile yaş arasında anlamlı bir ilişki ya da farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Muftaba ve Afza'nın Pakistan'da 232 kamu ve özel sektörde çalışan kişi üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada, yaş faktörünün ahlaki olgunluk puanlarında pozitif yönde bir artışa sebep olduğunu fakat bu artışın istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmadığını tespit etmişlerdir. Başka bir deyişle söz konusu çalışmada daha yaşlı olanların daha genç olanlara göre ahlaki olgunluk puanları biraz daha yüksek olsa da 25 yaş, 36 yaş ve üzeri olan kimselerin kişisel meslek ahlak düzeylerinde anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı görülmüştür.⁵⁰ Yine Muftaba ve arkadaşlarının Tayland'da kamu iş çevresindeki 304 yönetici ve işçi ile 216 hukuk öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri bir başka çalışmada ise; yaş değişkenine göre katılımcıların kişisel meslek etiği skorlarına bakıldığında 25 yaş ve altı olanların kişisel meslek etiği skorlarının 42.405, 26 yaş ve üzeri olanların kişisel meslek etiği skorlarının ise 42.518 olduğu görülmüştür. Yapılan t-testi sonucunda ise yaşça daha büyük olanlarla yaşça daha küçük olanların kişisel meslek etiği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlılık derecesinde bir fark olmadığı, başka bir deyişle yaş değişkeninin katılımcıların ahlaki olgunluk düzeylerinde anlamlı bir fark yaratmadığı tespit edilmiştir (t=0.1151; p=0.908).⁵¹

Özetle ifade etmek gerekirse her ne kadar bazı çalışmalarda tersi yönde bulgulara rastlanmış olsa da çalışmaların büyük çoğunluğunda bizim araştırma bulgularımızda olduğu gibi genellikle daha yaşlı olanların gençlere göre ahlaken daha olgun olduğu ya da ahlakla ilgili konularda gençlerden daha katı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Başka bir deyişle yaşı ahlaki olgunluk üzerinde önemli etkisi olduğu, yaş arttıkça kişilerin ahlaki olgunluk derecelerinin de artacağı, dolayısıyla yaşı ahlaki olgunluğun önemli bir yordayıcısı olduğunu yapılan çalışmalar göstermiştir.⁵²

Eğitim, tarihsel olarak bir öğrenme ve topluma katkıda bulunma süreci olduğu için kişisel ve mesleki başarı açısından oldukça önemli olmuştur. Bazı araştırmacılar, eğitim ile yüksek derecede ahlaki gelişim arasında güçlü, pozitif bir ilişki olduğunu ya da eğitimin ahlaki gelişimin önemli bir yordayıcısı olduğunu ileri sürmektedirler.⁵³

Araştırma kapsamında örneklemin eğitim düzeylerine göre Ahlaki Olgunluk Ölçeği'ndeki puan ortalamalarında anlamlılık düzeyinde bir farklılık olup olmadığına baktığımızda; katılımcıların eğitim gördükleri kurumlara göre en yüksek ahlaki olgunluk

⁴⁸ Marinus H., Van Ijzendoorn, "Moral Judgment, Authoritarianism, and Ethnocentrism," *The Journal of Social Psychology*, 129(1), 1989, 41.

⁴⁹ Miranda P. Kaye & Kevin P. Ward, "Participant Related Differences in High School Athletes' Moral Behavior," *Athletic Insight Journal*, 2 (1), 2010, 9.

⁵⁰ Bahaudin G. Muftaba & Talat Afza, "Business Ethics Perceptions of Public and Private Sector Respondents In Pakistan," *Asian Journal of Business Ethics-Springer*, 2010, 12.

⁵¹ Bahaudin G. Muftaba et.al., "Business Ethics of Government Employees and Future Lawyers in Thailand: A Study of Age, Gender, Management Experience, and Education," *International Business Research* 4(1), January 2011, 21-22.

⁵² Franck Aurel Hyppolite, A. A., "The Influence of Organizational Culture, Ethical Views and Practices in Local Government: A Cognitive Moral Development Study", Doctoral Dissertation, Nova Southeastern University, 2003, 139; Walter J. Freeman, *Moral Maturity and the Knowledge Management Firm*, (Florida: Nova Southeastern University, Doctoral Dissertation, 2007), 92.

⁵³ Lam D. Nguyen et.al., "Sustainable Growth and Ethics: A Study of Business Ethics in Vietnam Between Business Students and Working Adults," *The South East Asian Journal of Management*, 7(1), 2013, .46.

puan ortalamasının (4.01) yüksek okula giden kişilere ait olduğu tespit edilmiştir. En düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasına ise liseye giden kişilerin sahip olduğu görülmüştür. Üstelik öğrenim gördükleri eğitim kurumuna göre katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki bu farklılıkların varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaştığı görülmüştür ($p < .05$). Söz konusu farklılıkların nereden kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan Dunnett's C testi sonucunda ise bu farklılığın yüksek okula devam eden kişiler ile lise ve üniversiteye giden bireyler arasındaki farklılıktan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle yüksek okula giden bireylerin üniversite ve liseye gidenlerden ahlaki olgunluk düzeylerinin anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür.

Dawson'un 30 yıl boyunca dört farklı araştırma ekibi tarafından elde edilen dört farklı veri setindeki 5-86 yaşa arası 996 kişi üzerinden gerçekleştirdiği bir araştırmada, eğitim, yaş ve cinsiyet değişkenleri ile ahlaki gelişim arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Söz konusu araştırmada yapılan regresyon analizi sonucunda eğitimin ahlaki yargı üzerindeki etkisinin en fazla olduğu (varyansın %63'ünü açıkladığı) tespit edilmiştir.⁵⁴ Yine Freeman'ın gerçekleştirdiği bir araştırmada, eğitim ile ahlaki olgunluk arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵ Aybeka ve arkadaşlarının üniversite öğrencilerinin ahlaki yargı düzeyleri ve duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmak için gerçekleştirdikleri araştırmada; öğrencilerin anne-babalarının eğitim düzeylerine göre ahlaki yargı düzeylerinde anlamlılık derecesinde bir takım farklar olduğu görülmüştür. Buna göre annelerinin eğitim düzeyi ilkököl düzeyinin altında olanların diğerlerine göre ahlaki yargı düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan babalarının eğitim düzeyi ilkököl ve lise düzeyinde olan öğrencilerin ahlaki yargı düzeylerinin babaları üniversite mezunu olanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür.⁵⁶

Bununla birlikte bazı araştırmalarda katılımcıların eğitim seviyeleri ile ahlaki gelişim ve ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı da görülmüştür. Örneğin; Muftaba ve Afza'nın Pakistan'da 232 kamu ve özel sektörde çalışan kişi üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada, daha yüksek eğitim düzeyinin daha fazla ahlaki olgunluğa yol açmadığını tespit etmişlerdir. Başka bir deyişle dört yıllık üniversite eğitimi alanlarla hiç üniversite eğitimi almayanlar arasında kişisel meslek ahlaki hususunda önemli bir fark olmadığı görülmüştür.⁵⁷ Yine Nguyen ve arkadaşlarının Vietnamda Ho Chi Minh Devlet Üniversitesi'ndeki İşletme Fakültesi öğrencileri ve çalışan yetişkinlerin ahlaki gelişim düzeylerini incelemek için gerçekleştirdikleri bir araştırmada; dört yıl ve üzeri eğitim düzeyine sahip olanların ahlaki gelişim düzeylerinin eğitim seviyesi bakımından daha düşük olanlara göre daha yüksek olduğu görülmesine rağmen bu farkın istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmadığı, dolayısıyla farklı eğitim seviyesindeki kişilerin ahlaki gelişim düzeylerinin birbirine benzer olduğu tespit edilmiştir.⁵⁸

Araştırmada katılımcıların öğrenim gördükleri kurumlardaki sınıf seviyelerine göre ahlaki olgunluk düzeylerine göz atıldığında; en yüksek ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.98) dördüncü sınıfta eğitim gören kişilere ait olduğu; en düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasının ise (3.66) eğitim kurumlarının birinci sınıfında öğrenim gören kişilere ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaştığı gözlenmiştir. Bu farklılıkların nereden kaynaklandığını anlamaya yönelik gerçekleştirilen Tukey testi sonucunda ise söz konusu farklılıkların

⁵⁴ Theo Linda Dawson, "New Tools, New Insights: Kohlberg's Moral Judgement Stages Revisited," *International Journal of Behavioral Development*, 26 (2), 2002, 161-164.

⁵⁵ Freeman, *Moral Maturity and the Knowledge Management Firm*, 108.

⁵⁶ Eren Can Aybeka vd., "University Students' Moral Judgment and Emotional Intelligence Level: A Model Testing," *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 191, 2015, 2744.

⁵⁷ Muftaba & Afza, *Business Ethics Perceptions of Public and Private Sector Respondents in Pakistan*, 13.

⁵⁸ Nguyen vd., *Sustainable Growth and Ethics: A Study of Business Ethics in Vietnam Between Business Students and Working Adults*, 50.

birinci sınıfta öğrenim görenlerle dördüncü sınıfta öğrenim gören kişiler arasındaki farktan kaynaklandığı görülmüştür. Başka bir deyişle eğitim kurumlarının dördüncü sınıflarında öğrenim gören katılımcıların ahlaki olgunluk düzeylerinin birinci sınıfta öğrenim görenlerden anlamlılık derecesinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. İlgili literatüre baktığımızda hem bizim araştırma bulgularımızla benzer yönde hem de tersi yönde yani sınıf değişkeni ile ahlak gelişimi ve ahlaki olgunluk arasındaki ilişki ya da farkların anlamlı olmadığı yönünde araştırma bulguları olduğu görülmektedir. Örneğin; Keskin'in Türkiye ve İngiltere'deki değişik türden liselerin 10., 11. ve 12. sınıflarında öğrenim gören ergenler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında; İngiltere'deki öğrencilerin okudukları sınıf düzeyi ile ahlaki yargı puanları arasında 10 ve 12. sınıflar arasında anlamlılık derecesinde bir farklılık olmadığını, bununla birlikte Türkiye'deki 12. sınıf öğrencilerinin ahlaki yargı puanlarının 10 ve 11. sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğu görülmüştür.⁵⁹

Diğer taraftan Cesur ve Topçu'nun Değerlerin Belirlenmesi Testini (DIT) kullanarak 584 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada, katılımcıların öğrenim gördükleri sınıf düzeyi ile DBT'nin hiçbir şeması arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Söz konusu çalışmada literatürde oluşan genel kanının aksine ahlaki muhakeme ile sınıf seviyesi arasında anlamlı bir ilişkinin bulunamamış olmasının nedeni, katılımcıların çoğunluğunu birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin oluşturmasından üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin ise nispeten daha az sayıda olmasından kaynaklanmış olabileceği ileri sürülmüştür.⁶⁰ Benzer şekilde Bulut'un değişik üniversitelerde İDKAB Bölümü, 2. ve 3. sınıfta öğrenim gören 513 öğrenci üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada; araştırmaya katılan öğrencilerin sınıf düzeylerine göre ahlaki olgunluk toplam puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür [$t(511) = -1.271$, $p > .05$]. Bu bulgudan hareketle, öğrencilerin sınıf düzeylerinin (Kelam dersinin), onların ahlaki olgunluk düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir.⁶¹

Ahlaki olgunluk ile gelir arasında da sıkı bir ilişki vardır. Zira ekonomik problemler kişilerin ahlaki olgunluk düzeylerini de etkilemektedir. İşsizlik ve istihdam imkanlarının kısıtlılığı sadece ülkenin üretim refah ve gelir düzeyinde gerilemeye yol açmayıp biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik problemlere de yol açmaktadır. Bu bağlamda işsiz olan kişilerin bir takım ahlak dışı davranışlara başvurduğu görülmektedir.⁶² Araştırma bulgularımızdan hareketle katılımcıların gelir durumlarına göre ahlaki olgunluk düzeylerine baktığımızda; gelir seviyelerine göre en yüksek ahlaki olgunluk düzeyinin (3.78) ortanın üstünde iyi gelir seviyesine sahip olanlara ait olduğu, en düşük ahlaki olgunluk düzeyinin (3.49) ise düşük gelir düzeyine sahip olan kişilere ait olduğu tespit edilmiştir. Yapılan varyans analizi ve Dunnett's C testi sonucunda gelir grupları arasındaki bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür. Dolayısıyla gelir bakımından düşük, orta, iyi ve çok iyi durumda olanların ahlaki olgunluk düzeylerinin birbirine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Sosyo-ekonomik düzeyin ahlaki gelişim üzerindeki etkisini ele alan Sagi ve Eisikovist, düşük ekonomik düzeye sahip olan çocukların anne babalarının çocukların dikkatlerini doğrudan davranışlarının sonuçlarına yönelten güç kullanımını savunucu kontrol stratejilerini savundukları için dışsal bir ahlaki yönelim geliştirebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan orta sınıf ekonomik düzeye

⁵⁹ Keskin, Ortaöğretim Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yeterlilikleri: Türkiye-Samsun ve İngiltere-Lancashire Karşılaştırılması, 241.

⁶⁰ Sevim Cesur & Mustafa Sami Topçu, "Değerlerin Belirlenmesi Testinin Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması ve Yaş, Eğitim, Cinsiyet ve Ebeveyn Eğitiminin Ahlaki Gelişim ile İlişkisi," *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10 (3), 2010, 1674.

⁶¹ Bulut, İDKAB Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Üzerine Kelam Dersinin Etkisi, 92.

⁶² Yenen, Ahlak mı? Etik mi? Modernite mi? Medeniyet mi?, 76.

sahip olan çocukların anne-babalarının ise, çocukların başkalarına karşı olan davranışlarının muhtemel sonuçlarını ele alarak içsel bir ahlaki yönelimi geliştirmeyi bekledikleri için anne-babalarının tümevarımcı disiplin yöntemlerinden olumlu yönde etkilenebildiklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda gerçekten de düşük gelir seviyesindeki ailelerde anne-baba disiplininin daha fazla gücü savunucu kontrol etme yöntemi ile karakterize edildiğini gösteren halbuki orta düzey gelir seviyesine sahip ailelerdeki anne-babaların otoriter ve tümevarımcı kontrol yöntemlerini kullanma eğiliminde olduğunu gösteren ampirik kanıtlar mevcuttur.⁶³ Bununla birlikte her ne kadar bu türden bazı araştırma bulguları olsa da bizim araştırma bulgularımızda olduğu gibi⁶⁴ gerek yabancı gerekse yurtiçi literatürde genellikle ahlak gelişimi ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki ya da fark olmadığı yönündeki bulgularının olduğu görülmektedir.⁶⁵ Araştırma bulgularına göre katılımcıların din eğitimi alıp almama durumlarına göre en yüksek ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.92) din eğitimi almış olduğunu ifade edenlere ait olduğu, en düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasının ise (3.30) din eğitimi almamış olduğunu ileri sürenlere ait olduğu görülmektedir. Üstelik din eğitimi alıp almama durumuna göre ahlaki olgunluk düzeylerindeki bu puan ortalamalarının istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaştığı yapılan varyans analizi sonucunda görülmüştür ($p < .01$). Farklılıkların nereden kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Tukey testi sonucunda da söz konusu farklılıkların din eğitimi almadığını belirtenlerle din eğitimi aldığını ve kısmen din eğitimi aldığını ifade edenler arasındaki farktan kaynaklandığı görülmüştür. Ayrıca din eğitimi aldığını ifade edenlerle kısmen din eğitim aldığını belirtenler arasında din eğitimi alanların lehine bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla din eğitimi aldığını veya kısmen din eğitim aldığını ifade edenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin hiç din eğitimi almadığını belirtenlerden; yine din eğitimi aldığını ileri sürenlerin ahlaki olgunluk düzeylerinin kısmen din eğitimi aldığını ifade edenlerden anlamlı seviyede daha yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında örneklemin tv, internet, kitap, dergi ve gazete gibi basın yayın organlarında dini içerikli yazı okuma sıklığına göre ahlaki olgunluk düzeylerini tespit etmek için varyans analizi yapılmıştır. Varyans analizi sonucunda basın yayın organlarında dini içerikli yazı okuma sıklığına göre en yüksek ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.89) bu tür basın yayın organlarında çok sık dini içerikli yazı okuduğunu ileri sürenlere ait olduğu; en düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasının ise (3.12) hiç dini içerikli yazı okumadığını belirtenlere ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca örneklemin basın yayın organlarında dini içerikli yazı okuma sıklığına göre ahlaki olgunluk düzeylerinde meydana gelen bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaştığı görülmüş ve söz konusu farklılıkların nereden kaynaklandığını tespit etmek için de Tukey testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan Tukey testi sonucunda, bazen, sık ve çok sık dini içerikli yazı okuyanlarla hiç dini içerikli yazı okumayanlar arasında bazen, sık ve çok sık dini içerikli yazı okuyanlar lehine farklılıklar olduğu; ayrıca sık ve çok sık dini içerikli yazı okuyanlar

⁶³ Geert Jan Stams et.al., "The Moral Judgment of Juvenile Delinquents: A Meta-Analysis," *J Abnorm Child Psychol*, 34, 2006, 699.

⁶⁴ E. Turiel et.al., "Moral Development in Turkish Children, Adolescents and Young Adults," *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 9 (1), 1978, 75-86.

⁶⁵ E. D. Hayes & J. E. Hambright, "Moral Judgment Among Black Adolescents White Adolescents from Different Socio-economic Levels," *The Journal of Negro Education*, 53 (4), 1984; Mevlüt Kaya, *Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargıları*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993); Mustafa Şentürk, *Ahlâkî Düşünce ve Yargıları Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003); Emine Küçükaltı, *"Ahlakî Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki"*, Ed. Hayati Hökelekli, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, (İstanbul: DEM Yayınları, 2006); Mumammed Çiftçi, *"Disiplin Cezası Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Yetenekleri, Bilişsel Çarpıtmaları ve Empatik Becerilerinin Karşılaştırılması"* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008); Kaya & Aydın, *Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ve Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 31.

ile bazen dini içerikli yazı okuyanlar arasında sık ve çok sık dini içerikli yazı okuyanlar lehine farklılıklar olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle basın yayın organlarında bazen, sık ve çok sık dini içerikli yazı okuyanların hiç dini içerikli yazı okumayanlara kıyasla ahlaki olgunluk puanlarının anlamlılık derecesinde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine söz konusu basın yayın organlarında sık ve çok sık dini içerikli yazı okuyanların, bazen dini içerikli yazı okuyanlardan anlamlı derecede daha yüksek ahlaki olgunluk puanına sahip olduğu görülmüştür.

Din ve ahlak eğitiminin ve okulun amaçlarından biri de iyi ahlaklı insanlar yetiştirmektir. Kohlberg'e göre ahlak eğitiminin amacını bireyleri ahlakta üst evrelere ulaştırmaktır. Belli değerleri aktarmak yerine, akıl yürütme süreçlerini harekete geçirmekle yükümlü olan böyle bir eğitim, belirli bir dersin içeriği olmaktan çok tüm okulun ve eğitim sisteminin özelliği olmak zorundadır.⁶⁶ İnsanların duygu, düşünce ve davranışlarını konu edinmeleri ahlak ile din eğitiminin ortak noktasını teşkil eder. Bu anlamda ahlak eğitimi ve din eğitimi arasında sıkı bir ilişki ve hatta bu iki olgunun iç içe oldukları söylenebilir. Her şeyden önce ahlak, iyiyi ve yapılması gerekeni gösterirken hangi davranışın iyi, hangisinin kötü olduğu da eğitimle ve din eğitimiyle öğrenilmektedir. Dolayısıyla ahlak, hayatla doğrudan ilgili olduğu ve insanın insanca yaşama çabasına yardımcı olduğu için her çağda eğitimin hem amacı hem de konusu olmuştur. Temelde bireylere ahlak kurallarını öğretmeyi esas alan ahlak eğitiminin amacı, bireyi ve toplumu kötü ahlaktan korumak ve kurtarmak diğer taraftan iyi ahlakla donatıp iyi ve güzel davranışları kazandırmak ve bunların devamını sağlamaktır. Ahlak eğitimi kalbe, zekaya ve iradeye hitap etmeli ve böylece bireyin ahlaki kişiliğinin gelişmesine katkıda bulunmalıdır. Burada en büyük sorumluluk çocuğun ilk okulu olan aileye ve ilk öğretmenleri olan anne-babaya düşmekte, daha sonra okul ve medya ve sosyal çevrenin de bu hususta büyük etkisi olmaktadır.⁶⁷ Dolayısıyla insanın iyi veya kötü olarak yetiştirilmesinde etkili olan manevi nitelikli huyların ve bunların etkisiyle ortaya çıkan davranışların kazandırılması din ve ahlak eğitimi sayesinde mümkün olmaktadır. İnsan ilişkilerini öğreten bir davranış bilimi olan ahlak eğitimi, toplumun her alanında, bilimsel, teknik ve sosyal alanlarda örneklerle yaşanmalıdır.⁶⁸

Nitekim konu ile ilgili yapılan araştırmalarda bu hususu ve bizim araştırma bulgularımızı destekleyen bazı araştırma bulguları olduğu görülmektedir. Örneğin; Muhtaba ve arkadaşlarının Tayland'da kamudaki 304 yönetici ve işçi ile 216 hukuk öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada; üniversitede ya da yüksek okulda etik ya da ahlak dersi almış olan katılımcıların kişisel meslek etiği puanlarının böyle bir ders almayanlardan istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle eğitimleri sırasında ahlak dersi almış olanların ahlaki olgunluk düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.⁶⁹ Amerika'da ailede ve kilise içindeki sosyal hayatta din eğitimi almış güneydeki fakir zenci çocuklarının Amerika'nın Yeni İngiltere (New England) bölgesindeki kendilerine Tanrı'nın çocukları oldukları anlatılmamış ve hayatlarını Allah'ın belirlediği esaslar dahilinde tanzim etmeleri gerektiği bildirilmemiş, bir inanç avantajına sahip olmayan zengin beyaz çocuklardan çok daha iyi davranışlarda (ahlaki) bulundukları tespit edilmiştir.⁷⁰

Yine ülkemizde Çekin'in Kastamonu Eğitim Fakültesi'nin değişik bölümlerinde öğrenim gören 2664 öğretmen adayı üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada, öğretmen adaylarının bölümlerine ya da aldıkları eğitim türüne göre ahlaki olgunluk düzeylerinde

⁶⁶ Meral Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, (Ankara: V Yayınları, 1986), 111.

⁶⁷ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 126-127.

⁶⁸ Ahmet Çağlayan, *Ahlak Pusulası Ahlak ve Değerler Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2.basım, 2013), 53.

⁶⁹ Bahaudin G. et.al., "Business Ethics of Government Employees and Future Lawyers in Thailand: A Study of Age, Gender, Management Experience, and Education," *International Business Research*, 4(1), January 2011, 22-23.

⁷⁰ Bonnidell Clouse, "Adolescent Moral Development and Sexuality," çev. Turgay Gündüz, *UÜİFD*, 9(9), 2000, 16.

anlamli farklar tespit edilmiştir. Buna göre dini içerikli eğitim alan DKAB öğretmen adaylarının ahlaki olgunluk düzeylerinin Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarından anlamlı derecede farklılık gösterdiği gözlenmiştir.⁷¹ Benzer şekilde Demirci'nin gerçekleştirdiği araştırmada, Kur'an Kursu'na gidenlerin ahlaki olgunluk puanlarının gitmeyenlere göre 4.762 oranında daha fazla; yaz tatillerinde açılan cami kurslarına gidenlerin ahlaki olgunluk puanlarının, cami kurslarına gitmeyenlere göre 5.714 oranında daha fazla tespit edilmiştir.⁷² Bununla birlikte din, ahlak eğitimi veya herhangi bir ahlak kursu almanın ahlaki olgunluk düzeyine anlamlılık derecesinde bir fark ya da etki meydana getirmediğini ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. Örneğin; Nguyen ve arkadaşlarının Vietnamda Ho Chi Minh Devlet Üniversitesi'ndeki İşletme Fakültesi öğrencileri ve çalışan yetişkinlerin ahlaki olgunluk düzeylerini incelemek için gerçekleştirdikleri bir araştırmada; herhangi bir ahlak kursu ya da ahlak eğitimi almış olan kişilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin böyle bir kurs veya eğitim almayanlardan biraz daha yüksek olduğu görülmesine rağmen aradaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmadığı görülmüştür ($t = 0.85$; $p = 0.3947$). Dolayısıyla her iki grubun ahlaki olgunluk düzeylerinin de birbirine benzer olduğu söylenebilir.⁷³

Araştırma kapsamında katılımcıların yaşamının büyük bir kısmının geçtiği yere göre ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki farkları incelemek için varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Varyans analizi sonucunda katılımcıların yaşamlarının büyük bir kısmını geçirdikleri yerleşim yerine göre en yüksek ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.85) yaşamının büyük bir kısmını kasabada geçirenlere ait olduğu; en düşük ahlaki olgunluk puan ortalamasının (3.67) ise yaşamının büyük bir kısmını köyde geçirenlere ait olduğu görülmüştür. Bununla birlikte gerçekleştirilen Dunnett's C testi sonucunda ise gruplar arasındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). İlgili literatüre göz atıldığında konu ile ilgili yapılan bazı araştırmalarda bizim araştırma bulgularımızda olduğu gibi ikamet edilen yerleşim yerine göre örneklemin ahlaki olgunluk düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde farklılık olmadığı gözlenirken bazı araştırma sonuçlarında ise yaşanan yerleşim yerine göre ahlaki gelişim ve ahlaki olgunluk düzeylerinde anlamlılık seviyesinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Turiel, Edward ve Kohlberg (1978) tarafından Türkiye'de Manisa'nın bir köyünden, İzmir'de işçi sınıfından ve Ankara'da orta ekonomik düzeyden yaşları 10 ile 25 yaş arasında değişen toplam 113 kişi üzerinde Kohlberg'in Ahlaki İkilem Anketinin (MMS) Türkçe formu uygulanarak gerçekleştirilen bir araştırmada; araştırmaya katılanların ahlaki yargı puan ortalamalarının şehirde yaşayanlar lehine farklılık gösterdiği bulgulanmıştır.⁷⁴

Araştırmada örneklemin ahlaki olgunluk seviyelerini, dindarlık ve dindarlığın boyutlarındaki düzeylerini tespit etmek için toplam puanları üzerinden aritmetik ortalamaları hesaplanmıştır. Katılımcıların beşli likert tipindeki Ahlaki Olgunluk Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında; 5 üzerinden 3.74 puan aldıkları dolayısıyla ahlaki olgunluk puanlarının epey yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim Çekin'in, Acun Kapkiran'ın ve Akandere ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği araştırmalarda da ahlaki gelişim ve ahlaki olgunluk düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.⁷⁵ Katılımcıların dörtlü likert tipindeki Dindarlık Ölçeği'ndeki puan ortalamalarına göz

⁷¹ Çekin, Öğretmen Adaylarının Ahlaki Olgunluk Düzeyleri, 1042.

⁷² Emine Demirci, *Ahlaki Olgunluk ve Dindarlık Arasındaki İlişki*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 75.

⁷³ Nguyen vd., Sustainable Growth and Ethics: A Study of Business Ethics in Vietnam Between Business Students and Working Adults, 50.

⁷⁴ Turiel vd., Moral Development in Turkish Children, Adolescents and Young Adults, 75-86.

⁷⁵ Çekin, Öğretmen Adaylarının Ahlaki Olgunluk Düzeyleri, 1039; Necla Acun Kapkiran, "Üniversite Öğrencilerinde Ahlaki Davranışın Empatik Eğilim ve Kendini Ayarlama Açısından İncelenmesi," *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (28), 2013, 39.

atıldığında ise; genel dindarlık ortalamalarının da 4 üzerinden 3.75 olduğu, dolayısıyla oldukça yüksek düzeyde olduğu gözlenmektedir. Örneklemen Dindarlık Ölçeği'nin boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına baktığımızda ise bunların sırasıyla dini inanç (3.79), dini bilgi (3.56) ve dini ibadet (3.06) olduğu görülmektedir. Dindarlığın boyutlarıyla ilgili bu sonuçların ilgili literatürle uygunluk arz ettiğini söylemek mümkündür. Zira konuyla ilgili yapılan araştırmaların çoğunluğunda gençlerin dini inanç seviyelerinin oldukça yüksek dini ibadetleri yerine getirme düzeylerinin ise diğer dindarlık boyutlarına kıyasla daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmektedir.⁷⁶ Araştırmanın temel iki değişkeni olan dindarlık ve dindarlığın boyutları, öznel dindarlık algısı ve öznel aile dindarlığı ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını varsa ne türden bir ilişki olduğunu ortaya koymak için pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda ahlaki olgunluk ile dindarlık, dindarlığın boyutları, öznel dindarlık algısı ve öznel aile dindarlığı arasında pozitif yönde ve anlamlılık düzeyinde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir ($p<.01$). Buna göre örneklemen dindarlık, dindarlığın boyutları, öznel dindarlık algısı ve öznel aile dindarlığındaki puan ortalamalarındaki artışa paralel olarak ahlaki olgunluk düzeylerindeki puan ortalamalarının da arttığı görülmüştür. Üstelik diğer sosyo-demografik ve kültürel değişkenler kontrol edildiğinde de söz konusu pozitif ilişkinin varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Konu ile ilgili gerek yurtdışında gerekse ülkemizde yapılan araştırmalarda bizim araştırma bulgularımızı destekleyen araştırma sonuçlarının olduğu görülmektedir.

Her şeyden önce yurt dışında konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalara göz atıldığında; konunun genellikle ahlaki dinden bağımsız olarak düşünen ve din ile ahlaki muhakeme arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını ileri süren, hiç bir dinin diğerine göre daha üstün olmadığını belirten bu yüzden bazıları tarafından eleştirilen Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramından hareket edilerek ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışmaların çoğunluğunda Kohlberg'in gelenek öncesi düzey, geleneksel düzey ve gelenek sonrası düzey şeklinde dizayn ettiği evreleri aynı zamanda ahlaki olgunluk düzeyleri olarak değerlendirilmektedir.⁷⁷ Ayrıca söz konusu araştırmalardan elde edilen bulgularda genellikle dindarlık ile ahlak arasında nötr ya da negatif yönde bir ilişki çıktığı, bunun sebebinin de Hristiyanlığın inanç objesinin irrasyonelliği ile yakından ilişkili olduğu belirtilmektedir.⁷⁸ Örneğin; Agati, Marcia Schillinger ve Lind, Georg tarafından Brezilya ve Almanya'daki 700 üniversite öğrencisi üzerinde Lind'in Ahlaki Yargı Testi'ni kullanarak gerçekleştirdikleri bir araştırmada; öğrencilerin dini inanç türleri ile C-Skorları arasında istatistiksel olarak anlamlılık derecesinde bir farklılık olmadığı görülmüştür. Başka bir deyişle söz konusu araştırmada farklı dini mezheplerden gelen bireylerin benzer şekilde ahlaki bölütleme olgusunu (bölümlendirme olayını) gösterdikleri tespit edilmiştir.⁷⁹ Diğer taraftan bazı araştırmalarda ve özellikle ülkemizde yapılan çalışmalarda ise bizim araştırma bulgularımızı destekleyen araştırma sonuçlarının olduğu da

⁷⁶ Nurten Kimter, *Benlik Saygısı ve Din*, (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2012), 229-230; Ahmet Onay, *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*, (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), 162; Veysel Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 67.

⁷⁷ Lawrence Kohlberg, *Continuities in Childhood and Adult Moral Development Revisited*, P.B. Baltes and K.W. Schaie (Ed.). *Life – span Developmental Psychology: Personality and Socialization* (New York: Academic Press, 1973), 187-196; Michael F. Holland, "Effects of Moral Maturity and Essay Structure on Moral Persuasion," *Journal of Personality*, 44(3), Backwell Publishing, San Francisco, 1976, 452-460; Bonnidell Clouse, "Adolescent Moral Development and Sexuality" çev. Turgay Gündüz, *UÜİFD*, 9(9), 2000, 8-9; Lawrence Kohlberg, "Stages of Moral Development As A Basis For Moral Education," B. Munsey (Ed.), *Moral Development, Moral Education, and Kohlberg*, (Alabama: Religious Education Press, Birmingham, 1980), 33-34.

⁷⁸ Küçükcalp, Ahlakî Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki, 476.

⁷⁹ Marcia Schillinger Agati & Lind, Georg, "Moral Judgement Competence in Brazilian and German University Students," Annual Meeting of the American Education Research Assotiation, 2003, 4.

görülmektedir. Örneğin; Muhamad ve Ab. Ghani'nin Malezya'da 200 Müslüman Malay üzerinde uygun örnekleme yöntemiyle gerçekleştirdikleri bir araştırmada; sıradan dindarların adanmış dindarlara göre etik olmayan meslek davranışlarını daha olumlu olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Yani adanmış dindarların işletmelerin etik olmayan davranışlarına karşı daha az hoşgörülü oldukları görülmüştür. Aynı araştırmada veri temizleme işinden sonra dikkate alınan 149 soru formu üzerinden yapılan regresyon analizi sonucunda katılımcıların genel dindarlıkları ile etik olmayan meslek davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.⁸⁰

Ülkemizde Küçükcalp'ın, üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında dindarlık ile ahlaki yargı arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu, ancak dindarlığın ahlaki yargıyı çok düşük düzeyde açıkladığı tespit edilmiştir.⁸¹ Yine Advie Tolunay'ın ahlaki yargı gelişimi ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ele aldığı araştırmasında da söz konusu iki değişken arasında yüksek derecede olmasa da pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür.⁸² Benzer şekilde Kaya ve arkadaşının gerçekleştirdiği araştırmada da dinî inanç ile ahlaki olgunluk düzeyi arasında anlamlılık derecesinde ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve söz konusu araştırmada bu bulgudan hareketle de din ve ahlak eğitiminin bireylerin ahlaki olgunluk düzeylerini arttırdığına, dolayısıyla sağlıklı, mutlu ve güçlü bir toplumun inşası için ailede ve okulda din ve ahlak eğitime gereken önemin verilmesinin altı çizilmiştir.⁸³ Ayrıca Demirci'nin Bursa'da değişik okullarda görev yapan öğretmenler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da, ahlaki olgunluk ile iç-güdümlü dindarlık arasında pozitif yönde önemli bir ilişkinin olduğu görülmüştür.⁸⁴ Kınter'in Avusturya'lı gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da katılımcıların öznel dindarlık algıları, öznel aile dindarlığı ve dindarlık ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlılık düzeyinde bir ilişki tespit edilmiştir. Başka bir deyişle katılımcıların genel dindarlık, öznel dindarlık algısı ve öznel aile dindarlığı ile ilgili puan ortalamalarındaki artışa paralel olarak ahlaki olgunluk düzeylerinin de yükseldiği gözlenmiştir.⁸⁵

ÖNERİLER

- ✓ Konuyla ilgili daha fazla sayıda özellikle de boylamsal araştırmaların yapılması faydalı olabilir.
- ✓ Dindarlık ve ahlaki olgunluk arasındaki ilişki farklı kültürlerde ve toplumlarda yaşayan aynı dinin müntesipleri açısından mukayeseli olarak incelenebilir.
- ✓ Okullarda verilen din eğitiminin ahlaki olgunluğu sağlayıcı yönde kalitesi artırılabilir.
- ✓ Ailede din ve ahlak eğitime önem verilmelidir.
- ✓ Dindarlık ve ahlaki olgunluk arasındaki ilişki aynı kültürlerde ve toplumlarda yaşayan farklı dinlerin müntesipleri açısından mukayeseli olarak incelenebilir.
- ✓ İnternet ve sosyal medyanın çocuk ve gençler üzerindeki zararları konusunda bilinç sahibi olma ve internet ve sosyal medyayı daha kontrollü kullanma yönündeki eğitimler artırılmalıdır.
- ✓ Eğitim işini gerçekleştiren kimselerin, bilgi, beceri ve model kişilikleri ile iyi bir rehberlik yapabilmeleri ve iyi bir din ve ahlâk eğitimi verebilmeleri için, öncelikle

⁸⁰ Muhammad Rusnah et.al., "Religiosity and Moral Judgment: An Empirical Investigation Among Malay Muslims in Malaysia," *Journal Syariah*, 14 (2) 2006, 100.

⁸¹ Küçükcalp, Ahlakî Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki, 468-485.

⁸² Advie Tolunay, The Relationship Between Religiosity Dogmatism and Moral Reasoning, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2001, 57.

⁸³ Kaya & Aydın, Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlakî Olgunluk Düzeylerinin İncelenmesi, 15-41.

⁸⁴ Demirci, Ahlakî Olgunluk ve Dindarlık Arasındaki İlişki, 89.

⁸⁵ Nurten Kınter, "Avrupalı Türk-Müslüman Azınlığa Ait Gençlerde Ahlakî Olgunluk ve Dindarlık: Avusturya Örneği," 3rd Eurasian Conference on Language & Social Science Proceeding Book (Belek / Antalya: <http://www.eclss.org>, June 27-29, 2018), 182-203.

kendilerinin Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getiren iyi bir dindar ve ahlaklı birer insan olmaları gerektiğinin bilincinde olmaları gerekir. Başka bir deyişle eğitimcilerin, ahlakî değerlerin yaşatılmasının bu değerlerin yaşanmasına bağlı olduğu gerçeğinin farkında olmaları, bu doğrultuda çaba göstermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acun Kapkiran, Necla, "Üniversite Öğrencilerinde Ahlaki Davranışın Empatik Eğilim ve Kendini Ayarlama Açısından İncelenmesi," *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 33-47.
- Agati, Marcia Schillinger & Lind, Georg, "Moral Judgement Competence in Brazilian and German University Students," Annual Meeting of the American Education Research Assotiation, 2003, 1-7.
- Aybeka, Eren Can vd., "University Students' Moral Judgment and Emotional Intelligence Level: A model Testing," *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 191, 2015, 2740 – 2746.
- Aydın, Mehmet Zeki, "Ailede Ahlak Eğitimi," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), (2003), 125-158.
- Bakioğlu, Fuad & Rukiye Şahin, "Kültürlerarası Tolerans ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 2014.
- Bulut, İsmail, "İDKAB Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Üzerine Kelam Dersinin Etkisi," *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 12 (2) 2014, 55-100.
- Canatan, Kadir. *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Cesur, Sevim, Topçu, Mustafa Sami, "Değerlerin Belirlenmesi Testinin Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması ve Yaş, Eğitim, Cinsiyet ve Ebeveyn Eğitiminin Ahlaki Gelişim ile İlişkisi," *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10 (3), 2010, 1657-1696.
- Clouse, Bonnidell, "Adolescent Moral Development and Sexuality".çev. Turgay Gündüz, *UÜİFD*, 9(9), 2000, 1-39.
- Colby, Anne & Kohlberg, Lawrence. *The Measurement of Moral Judgement*, Vol.I: Theoretical Foundations and Research Validation, New York: Cambridge University Press, 1987.
- Çağrıca, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul: DEM Yayınları, 2012.
- Çağlayan, Ahmet, *Ahlak Pusulası Ahlak ve Değerler Eğitimi*, (İstanbul: DEM Yayınları, 2. basım, 2013).
- Çekin, Abdülkadir, "Öğretmen Adaylarının Ahlaki Olgunluk Düzeyleri," *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(3), 2013, 1035-1048.
- Çileli, Meral, 14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlakî Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1981.
- Çileli, Meral, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, (Ankara: V Yayınları, 1986).
- Çiftçi, Mhammed, "Disiplin Cezası Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Yetenekleri, Bilişsel Çarpıtmaları ve Empatik Becerilerinin Karşılaştırılması" (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).
- Çınar, Aliye. *Avrupa'da Türk Gençliğinin Kültür Yapılanması*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2017.
- Dawson, Theo Linda, "New Tools, New Insights: Kohlberg's Moral Judgement Stages Revisited," *International Journal of Behavioral Development*, 26 (2), 2002, 154-166.
- Demirci, Emine, *Ahlakî Olgunluk ve Dindarlık Arasındaki İlişki*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).
- Freeman, W. J., "Moral Maturity and the Knowledge Management Firm", (Florida: Nova Southeastern University, Doctoral Dissertation, 2007).
- Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev. Z.. Dicleli. İstanbul: Gün Yay., 1999.

- Göle, Nilüfer. *Gündelik Yaşamda Avrupalı Türkler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Günay, U. "Dindarlığın Sosyolojisi," (Ed. Enver Günay ve Celaleddin Çelik). Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Adana: Karahan Kitabevi, 2006.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995.
- Gültekin, F., "The Investigation Of Psychology, Psychological Counseling And Guidance, Social Work Students' Moral Judgment Competence, International Online Journal of Educational Sciences, 3(1), 2011, 220-244.
- Hauser, Marc & Others, "A Dissociation Between Moral Judgements and Justifications", *Mind & Language*, 22(1), Blackwell Publishing, 2007.
- Holland, Michael F. "Effects of Moral Maturity and Essay Structure on Moral Persuasion," *Journal of Personality*, 44(3), Backwell Publishing, San Francisco, 1976, 452-460.
- Hyppolite, A. A., "The Influence of Organizational Culture, Ethical Views and Practices in Local Government: A Cognitive Moral Development Study", (Florida: Nova Southeastern University, Doctoral Dissertation, 2003), 139.
- Jan Stams, Geert et.al., "The Moral Judgment of Juvenile Delinquents: A Meta-Analysis," *J Abnorm Child Psychol*, 34, 2006, 697-713.
- Kaya, Mevlüt, *Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargıları*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993).
- Kaya, Mevlüt & Aydın, Cüneyd, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi," *OMÜİFD*, 30, 2011, 15-42.
- Kaye, Miranda P. & Ward, Kevin P., "Participant Related Differences in High School Athletes' Moral Behavior," *Athletic Insight Journal*, 2 (1), 2010, 1-17.
- Keskin, Yakup, "Ortaöğretim Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yeterlilikleri: Türkiye-Samsun ve İngiltere-Lancashire Karşılaştırılması," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 2013, 217-249.
- Kılıç, Recep. *Ahlakın Dinî Temeli*, Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Kimter, Nurten. *Benlik Saygısı ve Din*, (İstanbul: Kriter Yayınları, 2012).
- Kimter, Nurten, "Avrupalı Türk-Müslüman Azınlığa Ait Gençlerde Ahlaki Olgunluk ve Dindarlık: Avusturya Örneği". 3rd Eurasian Conference on Language & Social Science Proceeding Book, 182-203. Belek / Antalya: <http://www.eclss.org>, June 27-29, 2018.
- Kohlberg, Lawrence, Continuities in Childhood ad Adult Moral Development Revisited", P.B. Baltes and K.W. Schaie (Ed.). *Life – span Developmental Psychology: Personality and Socialization* (New York: Academic Press, 1973).
- Kohlberg, Lawrence, "Stages of Moral Development As A Basis For Moral Education," B. Munsey (Ed.), *Moral Development, Moral Education, and Kohlberg*, Alabama: Religious Education Press, Birmingham, 1980, 15-98.
- Krebs, Dennis L.et.al., "Structural Flexibility of Moral Judgment," *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(6), 1991, 1012-1023.
- Küçükcalp, Emine. "Ahlaki Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki", Hayati Hökelekli, Ed. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), (İstanbul: DEM Yayınları, 2006).
- Lickona, T, E., *Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility* (New York: Bantam Books, 1991).
- Mujtaba, Bahaudin G. & Afza, Talat, "Business Ethics Perceptions of Public and Private Sector Respondents in Pakistan," *Asian Journal of Business Ethics-Springer*, 2010, 1-27.
- Mujtaba, Bahaudin G. et.al., "Business Ethics of Government Employees and Future Lawyers in Thailand: A Study of Age, Gender, Management Experience, and Education," *International Business Research* 4 (1), January 2011, 16-27.
- Moon, Y., "A Review of Cross-Cultural Studies on Moral Judgment Development Using the Defining Issues Test," *Behavior Science Research*, 20(1-4), 1986, 147-177.

- Nardi M., Peter & Tsujimoto, Richard N., "The Relationship of Moral Maturity and Ethical Attitude," *Journal of Personality*, 47(2), (1970), 365-369.
- Narvaez, Darcia, & Gleason, Tracy, "The Relation of Moral Judgment Development and Educational Experience to Recall of Moral Narratives and Expository Texts," *The Journal of Genetic Psychology*, 156(1), 1995, 1-25.
- Nguyen, Lam D. et.al., "Sustainable Growth and Ethics: A Study of Business Ethics in Vietnam Between Business Students and Working Adults," *The South East Asian Journal of Management*, 7(1), 2013, 41-56.
- Onay, Ahmet. *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim* (İstanbul: DEM Yayınları, 2004).
- Özcan, Raif, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarındaki Ahlaki Davranışların Gerçekleşme Düzeylerini Etkileyen Sosyo-kültürel Faktörlerin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2006.
- Öztürk, Zeynel Ahmet, İlköğretim Öğrencilerinde (4., 5., 6., 7 ve 8. Sınıflar) Dindarlık İle Kaygı Arasındaki İlişki, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2007.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. 2.Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.
- Reed, D. C. & Stoermer, R. M. "Towards An Integrated Model of Moral Functioning: An Overview of the Special Issue". *Journal of Moral Education*, 37(3), 417-428.
- Rendi, Jeanne Nidich & Others, "Moral Development and Natural Law," *Journal of Social Behavior and Personality*, 17, (2005), 130-139.
- Richard D. & White Jr. "Are Women More Ethical? Recent Findings on the Effects of Gender Upon Moral Development," *Journal of Public Administration Research and Theory*, J-PART 9(3), 1999, 459-471.
- Rusnah, Muhammad et.al., "Religiosity and Moral Judgment: An Empirical Investigation Among Malay Muslims in Malaysia," *Journal Syariah*, 14 (2) 2006.
- Sarıçam, Hakan vd., "Ergenlerde İnsani Değerler ve Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi," *International Journal of Human Sciences*, 11(1), (2014), 1325-1342.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- Seyyar, Ali. *Ahlak Terimleri: Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2003.
- Silberman, Margaret A.& Snarey, John, "Gender Differences in Moral Development During Early Adolescence: The Contribution of Sex-Related Variations in Maturation," *Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social*, 12 (2), (1993), 163-171.
- Snarey, John R. Et.al., "Development of Social-Moral Reasoning Among Kibbutz Adolescents: A Longitudinal Cross-Cultural Study," *Developmental Psychology*, 21(1), 1985, 3-17.
- Şengün, Mustafa & Kaya, Mevlüt, "Ahlakî Olgunluk Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması", *OMÜİFD*, 24(25), 2007, 51-64.
- Şengün, Mustafa "Ahlâkî Düşünce ve Yargıları Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi," (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Tavecchio, L.W.C. et.al., "Moral Judgement and Delinquency in Homeless Youth," *Journal of Moral Education*, 28 (1), (1999), 63-79.
- Thoma, S. J., "Estimating Gender Differences in the Comprehension and Preference of Moral Issues," *Developmental Review*, 6, 1986, 165-180.
- Tolunay, Advıye. The Relationship Between Religiosity Dogmatism and Moral Reasoning (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001).
- Topaloğlu, Bekir & Karaman, Hayrettin. *Yeni Kamus*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1989.
- Turiel, E., Edwards, C. P. & Kohlberg, L., "Moral Development in Turkish Children, Adolescents and Young Adults," *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 9 (1), 1978,

- 75-86.
- Turiel, E. Foreword. *Journal of Moral Education*, 37(3), (2008), 279-288.
- Uysal, Enver. "Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler," *UÜİFD*, 14(1), 2005, 41-59.
- Uysal, Veysel "İslamî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma," *İslamî Araştırmalar*, 8 (3-4), Ankara, 1995, 263-271.
- Uysal, Veysel. *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003).
- Van Ijzendoorn, Marinus H., "Moral Judgment, Authoritarianism, and Ethnocentrism," *The Journal of Social Psychology*, 129(1), 1989, 37-45.
- Yenen, Özer, "Ahlak mı? Etik mi? Modernite mi? Medeniyet mi?," *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), (2011), 71-79.